

Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése

- I. Bevezetés
 1. Általános megjegyzések.
- II. Radbruch jogfilozófiájának újkantiánus alapjai.
 2. Az újkantiánizmus rövid jellemzése. 3. A jogfilozófia és a jogtudomány szétválasztása. A jogfilozófia feladatai.
- III. Radbruch jogfilozófiájának módszertani alapkérdései.
 4. A módszerdualizmus problémája. 5. A „dolog természeté”-nek problémája. 6. Az érték-relativizmus kérdése.
- IV. A relativista jogfilozófia néhány fő kérdése.
 7. A megvizsgálásra kerülő kérdések kiválasztása. 8. A jogfogalom és a jogeszmé elválasztása. 9. A jogfogalom meghatározása. 10. A jog célja. 11. Az igazságosság és a jogbiztonság viszonya.
- V. Összefoglalás.
 12. A relativista jogfilozófia értékelése.

I.

1. A relativista jogfilozófia és politika-elmélet mind nagyobb szerepet játszik a mai burzsoá tudományban.¹ Különösen az angolszász országokban hódít teret az a felfogás, amely a politika-elméletet az epistemológiához és az értékelmélethez kapcsolja, s mind gyakrabban ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet, hogy a demokratikus gondolkodás csak a filozófiai relativizmusmal egyeztethető össze, míg a filozófiai abszolutizmushoz elkerülhetetlenül a politikai abszolutizmus kapcsolódik.² A relativista alapokon álló jogfilozófia és politika-elmélet így szinte a „hivatalos” demokratikus ideológia köntösét ölti magára a burzsoá tudományban, nem lesz tehát érdektelen, ha az általa „abszolutistá”-nak nyilvánított, valóban demokratikus szocialista állam- és jogelmélet oldaláról szembenézünk vele.

A relativista jogfilozófia elválaszthatatlan az egy évtizeddel ezelőtt elhunyt tekintélyes német jogfilozófus és büntetőjogász, Gustav Radbruch nevétől.³ Radbruch tett elsőnek kísérletet egy következetesen relativista jog-

¹ Ld. Wolfgang Friedmann, *Legal Theory*. Third edition. London, 1953. XIII. és köv., ill. 125. és köv. o.

² Ld. pl. John Hallowell, *Main Currents in Modern Political Thought*. New York, 1950.; John Hallowell, *The Moral Foundations of Democracy*. Chicago, 1954.; V. O. Key, *Politics, Parties and Pressure Groups*. New York, 1952.; Leland Dewitt Baldwin, *Best Hope of Earth: A Grammar of Democracy*. Pittsburgh, 1946.; Herring Pendleton, *The Politics of Democracy*. New York, 1940.; Hans Kelsen, *The Foundations of Democracy*. Ethics, LXVI, 1955. No. 1. Part. II.; John Livingston, *Liberalism, Conservatism and the Role of Reason*. Western Political Quarterly, Vol. IX—1956. No. 3.; Felix Oppenheim, *In Defense of Relativism*. Western Political Quarterly, Vol. VIII-1955. No. 3.

³ Radbruch *Jogfilozófiája*-ja német nyelven öt kiadást ért meg, ezenkívül japán (1923), spanyol (1933), portugál (1934), lengyel (1938) és angol (1952) nyelvre fordították le. *Einführung in die Rechtswissenschaft* c. munkája oroszul (1915), lengyelül (1924),

filozófiai rendszer kidolgozására, így érthető, ha a jogi relativizmus mai képviselői őt tekintik mesterüknek és példaképüknek.

Radbruch egyénisége nem szűkölködik a tiszteletet parancsoló vonásokban, a fasizmussal való bátor és következetes szembefordulása politikai ellenfeleinek elismerését is kivívta.⁴ Hosszú élete folyamán mindenkor hű maradt ahhoz a gondolathoz, amelyet barátja, Hermann Kantorowicz, a szabadjogi iskola egyik megalapozója, a következőképpen fogalmazott meg: „Nem szabad a jogtudományt a politikától elszakítani, nehogy egy napon a politika szakadjon el a jogtudománytól.”⁵ Radbruch mint a német szociáldemokrata párt tagja tevékeny részt vett hazája politikai életében. A német nemzeti-szocialista párt uralomrajutása után ő volt az első egyetemi tanár, akit katedrájától megfosztottak. A fasizmus bukása után mint a heidelbergi egyetem professzora és dékánja folytatta kényszerrel megszakított oktatói tevékenységét 1949. november 23-án bekövetkezett haláláig. Tanulmányunknak azonban, mely Radbruch relativista jogfilozófiájának a marxista állam- és jogelmélet szemszögéből való értékelésére tesz kísérletet, nem lehet feladata Radbruchnak, az embernek méltatása. Bár a művet nem lehet elválasztani alkotójától, a tudományos értékelés számára mégiscsak a tudományos életmű lehet az irányadó. Ezt annál fontosabbnak tűnik leszögezni, mert ideológiai téren nem érvényesülhet a békés egymás mellett élés elve. „Semmiképp sem szabad arra a következtetésre jutni — állapította meg N. Sz. Hruscsov az SZKP XX. kongresszusán tartott előadói beszédében —, hogy gyengíteni lehet a harcot a burzsoá ideológia ellen. Az a feladatunk, hogy fáradhatatlanok legyünk a burzsoá ideológia leleplezésében, feltárjuk népellenes jellegét, reakciós mivoltát.”⁶

Radbruch jogfilozófiája idealista és — különösen a második világháborút követő években bekövetkezett módosulások folytán — természetjogi alapokon nyugszik. Már fiatal korában a Rickert és Windelband vezette újkantiánus irányzat, a badeni iskola befolyása alá került, s ahhoz lényegében haláláig hű maradt. A hagyatékából előkerült feljegyzésekből kiderül ugyan, hogy először 1914-ben megjelent és azóta 4 újabb kiadást megért „Jogfilozófiá”-ja új, némileg módosított formában történő kiadását tervezte, s ebben már helyet kívánt biztosítani azoknak az új gondolatoknak is, amelyeket a fasizmus németországi uralomrajutása, majd veresége és Németország ezt követő megszállása érlelt meg benne. Kiderül azonban e kéziratok feljegyzéseiből az is, hogy Radbruch — noha számos vonatkozásban át akarta dolgozni

spanyolul (1930) és japánul (1930) jelent meg. Ezenkívül számos cikket írt amerikai, angol, francia, svájci, olasz és természetesen német folyóiratokba. Jogfilozófiai műveinek részletes felsorolását ld.: Gustav Radbruch, *Rechtsphilosophie*. Vierte Auflage. Herausgegeben von Erik Wolf. Koehler Verlag, Stuttgart, 1950. (A továbbiakban: *Rechtsphilosophie*.) 313–315. o.

⁴ A Radbruch halála alkalmából megjelent számos nekrológ közül, amelyek az elhunyt életművét méltatták, csak egyet idézünk, amely — minthogy eszmei és politikai ellenfelei részéről történt — minden bizonnyal leginkább mentes az ilyenkor szokásos elfogultságtól: „Gustav Radbruch a legmagasabb színvonalat képviselő filozófus és művész, jogtudós és büntetőjogász volt, mindenekelett pedig politikai harcos az igazságszolgáltatás területén, olyan, amelyet Németország eddig még keveset látott. A német jogtudomány és a jogért vívott harc történetében Gustav Radbruch mindig kiemelkedő helyet fog elfoglalni.” (Gustav Radbruch †. Neue Justiz, 1949. Dec. 317. o.)

⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 76. o.

⁶ Ld. *Az SZKP XX. Kongresszusa*. Szikra, 1956. 139. o.

élete főművét — továbbra is szilárdan kitartott annak két alapgondolata, az újkantiánus eredetű módszerdualizmus és a relativizmus mellett.⁷ A két alapgondolat módosulása abban az irányban jelentkezett volna, hogy Radbruch — gondolkodásának a természetjog és a metafizika felé történő fordulata következtében — „Jogfilozófiá”-ja tervezett új kiadásában egyfelől az érték és a valóság, a Sollen és a Sein között fennálló feszültség megoldását a „dolog természeté”-re vonatkozó újabb elméletek eredményeinek hasznosítása útján kereste, másfelől relativizmusát egy vallásilag megalapozott metafizikával kívánta összeegyeztetni.⁸ Aligha szorul bizonyításra, hogy ezek az új gondolatok Radbruch jogfilozófiáját, amely idealista jellegénél fogva már eredeti formájában is szemben állt a szocialista jogelmélettel, még inkább eltávolítják a marxista—leninista felfogástól. Nézeteinek megvilágítása és bírálata — nézetünk szerint — mégsem lesz haszontalan, mert noha a relativista jogfilozófia Magyarországon csak kevéssé ismert, és ennek folytán hatása sem számottevő, a német nyelvterületen kétségtelenül igen jelentős szerepet játszik, és — főleg a fasizmus elől nyugatra menekült Radbruch-tanítványok közvetítésével — az angolszász országokban is egyre inkább teret hódít.⁹ Ez annál érdekesebb, mert az újkantiánus filozófia és jogfilozófia — elsősorban elvont spekulatív jellege és agnoszticizmusa miatt — a gyakorlati élet szükségleteit mindenkor erősen szem előtt tartó angolszász jogi gondolkodásra csak nagyon csekély hatást gyakorolt. Radbruch elmélete azonban, amely újkantiánus alaptételekből kiindulva a gyakorlat számára nagyon is használható végkövetkeztetésekre jutott, megtalálta az utat a mai angol és amerikai jogtudomány felé is.¹⁰ Tanulmányunkban mindenekelőtt Radbruch jogfilozófiájának újkantiánus alapjait vizsgáljuk, majd a módszertani alapvetésnek a jogfilozófia néhány jelentős problémájára való alkalmazásával foglalkozunk.

II.

2. „A jogfilozófia része a filozófiának. Elengedhetetlen tehát, hogy mindenekelőtt a jogfilozófia általános filozófiai megalapozására mutassunk rá.”¹¹ Ezekkel a szavakkal kezdődik Radbruch „Jogfilozófiá”-ja. Az a szoros kapcsolat, amely Radbruch jogelmélete és kiindulópontja, az újkantiánus filozófia között fennáll, valóban szükségessé teszi, hogy az utóbbival, legalábbis vázlatosan, foglalkozzunk.

Az újkantiánizmus kialakulása az imperializmus korának ideológiai szükségleteire vezethető vissza. A XIX. század második felében a tőkés termelési rend Európa-szerte fennálló uralma új vonásokat kezd felmutatni. Látszólag még minden rendben van: új és egyre hatalmasabb tőkés vállal-

⁷ Ld. *Rechtsphilosophie* 12. o.

⁸ Ld. uo. 69—70. o.

⁹ Ld. pl.: W. Friedmann, *Legal Theory*. Third edition. London, 1953. XV—XVI., továbbá 125—129. o.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban elegendő arra hivatkozni, hogy 1946. december 27-én és 28-án az American Political Science Association Clevelandban nagyszabású vitát rendezett a relativizmus kérdéseiről, amelynek kapcsán a politika és a jogszociológia tudományának számos művelője fejtette ki a relativizmussal kapcsolatos — többnyire pozitív — véleményét. A vitáról bővebben ld.: Arnold Brecht, *Beyond Relativism in Political Theory*. The American Political Science Review, Vol. XLI. 3. June, 1947. 470—488. o.

¹¹ *Rechtsphilosophie* 91. o.

kozások hálózata fonja be a gazdasági életet, a termelés addig soha nem ismert méreteket ölt, a gyarmatok kincseinek egyre nagyobb tömege ömlik Európába. A ragyogó felszín alatt azonban már mind erősebben jelentkeznek a tőkés gazdaság ellentmondásai és azok az új erők, amelyeknek feszítő, romboló hatását egyre nehezebb nem észrevenni. Megjelennek a tőkés termelés elkerülhetetlen velejárói, a válságok, a mohó, profitéhes tőke újból és újból háborúkat készít elő, a gyarmati kizsákmányolás fokozódik, s — last but not least — kialakul és hétmérföldes léptekkel tör előre egy eddig nem ismert, új hatalmi tényező, a szervezett proletariátus.

A kapitalizmus lassan kezdi elveszíteni uralmát az általa életrehívott erők felett. A szellemek kiszabadultak a palackból s a bűvészinás hiába próbálja engedelmességre bírni őket.

A tőkés termelési rend mindinkább napfényre jutó ellentmondásai a kultúra és a tudomány területén is megmutatkoznak. A technika szédületes vívmányai, a civilizáció terjedése csak ideig-óráig tudják elterelni a figyelmet a társadalmi bajokról, s a sikereire méltán büszke emberi tudás tehetetlennek bizonyul az új problémák megoldására. Megrendül az emberi értelem mindenhatóságába vetett — s a felvilágosodás korából származó — hit, a kiábrándultság jelei egyre szembeszökőbbek. Olyan filozófiára, világnézetre van szükség, amely megnyugtató választ tud adni az új helyzet által felvetett problémákra. A XIX. század első évtizedei óta uralkodó szerepet játszó pozitívista filozófia erre a feladatra nem vállalkozhat. Mint az uralomra jutott, s ezt az uralmat megszilárdító burzsoázia világnézete, a polgárság önbizalmát fejezte ki, hitét az általa létrehozott rend tartósságában, rendíthetetlenségében.¹² A század második felében, az imperializmus mind fokozottabb térhódításakor, amikor a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése folytán előáll nehézségek, a tőkés osztály érdekeinek átalakulása, az értékek átértékelését, a kapitalista társadalmi rend nem egy, eddig szilárdan álló pillérének — pl. a törvényesség eszméjének — megingatását tették szükségessé, ez a bizalom megrendült. A burzsoázia elfordult a számára kellemetlenné, sőt veszélyessé vált valóságtól, amelyben mind nagyobb szerepet játszik a szervezett proletariátus és ideológiája, a marxista világnézet. Olyan ideológiára van szüksége, amely teljesen szakít a valósággal, nem annak kutatását és leírását tűzi ki célul, hanem a figyelmet a „van”-ról a „kell” felé, vagyis a realitásról egy spekulatív úton meghatározott világ, az irrealitás világa felé fordítja.¹³

Erre a célra a legalkalmasabbnak a kanti filozófiához való visszatérés mutatkozott. Mint ismeretes, Kant filozófiája nem annyira a valóság végső alapjainak kutatása és feltárása, hanem elsősorban a helyes megismerés elmélete, amelyet igyekezett elhatárolni az emberi tapasztalat világától. Bár ebben a vonatkozásban nem volt következetes, hiszen a „mágánvaló dolog”-nak és az érzékeink nyújtotta tapasztalatnak mint a megismerési folyamat egyik elemének elfogadása ismeretelméletét a valóság világához kapcsolta, tanításai az újkantiánusok által „továbbfejlesztett” formában mégis használhatók voltak az imperializmus valóságának „megmagyarázá-

¹² Ld. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 18. és köv. o.

¹³ Ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 349. o.

sára” és igazolására. Amikor Ottó Liebmann 1865-ben kiadta a jelszót: „Es muss auf Kant zurückgegangen werden”¹⁴ s ezzel elindította a kanti tanok reneszanszát, végeredményben az imperializmus korszakába lépő burzsoázia világnézeti igényeinek adott hangot.

A kanti tanítások előretörése, az újkantiánus mozgalom hatalmas arányú és gyors felvirágzása — a vázolt okok következtében — a filozófiai agnoszticizmus irányába mutat. Kant „magánvaló”-ja amúgy is melegágya volt az agnoszticista spekulációknak; az újkantiánizmus a königsbergi filozófus gondolatrendszerének ezt az oldalát még erőteljesebben domborította ki. „Kantot megérteni annyi, mint rajta túlhaladni” — állapította meg az újkantiánus badeni iskola egyik kimagasló képviselője, Wilhelm Windelband, s az újkantiánusok Kant „jobbrol” való támadása útján haladva követték is ezt az útmutatást. Következésképpen kifejlesztették Kant apriorizmusát és transzcendentalizmusát, a „magánvaló”-nak nemcsak megismerhetőségét, hanem létezését is tagadták, a filozófia gazdag anyagát az ismeretelméletre szűkítették le. A megismerés vizsgálata öncélúvá vált, s — ha különböző kerülőkkel is — végeredményben az emberi megismerés korlátainak hangsúlyozásához, a világnak megismerhetetlen erők küzdelmeként való értelmezéséhez vezetett.¹⁵

3. Kant filozófiájának egyik alaptétele világunk kettősségének gondolata. A königsbergi hölceselő úgy találta, hogy a természet világa mellett van egy másik világ, a szabadság, az erkölcsi autonómia világa, amelynek jelenségei és problémái nem illeszthetők be a természettudományoktól meghatározott világképbe. A tiszta észre vár szerinte az a feladat, hogy az érzékeink nyújtotta benyomásokat az értelmünk által létrehozott kategóriák segítségével rendezze, s így lehetővé tegye a tájékozódást a tudás birodalmában. A gyakorlati ész viszont logikailag nem szükségszerű, a gondolkodásból nem elkerülhetetlenül következő célkitűzéseket állít az ember elé, amelyekben hinnie s amelyeket akarnia kell.¹⁶

Az újkantiánizmus délnémet irányzata, a badeni iskola, amely pedig Kant elméletének nem egy fontos tételét elvetette, a világ kettősségének s ezzel egy külön értékrend fennállásának gondolatát nemcsak átvette, hanem — jelentősen kiépítve és továbbfejlesztve — egész elméletének középpontjába állította.¹⁷ A filozófia feladatát — a természeti valóság eseményeit és törvényszerűségeit vizsgáló szaktudományokkal szemben — abban látta, hogy az értékek világának sajátosságaival s az ezt a világot a valósággal összekapcsoló normák törvényszerűségeivel foglalkozzék. A valóság és az érték ellentéte a badeni iskola képviselői számára is megoldhatatlan problémát jelent, amely előtt az emberi tudásnak meg kell hátrálnia.¹⁸ Ez az alapgondolat azonban a

¹⁴ Otto Liebmann *Kant und die Epigonen* c. művében minden fejezet a szövegben idézett mondatral végződik.

¹⁵ Ld. B. T. Grigorjan, *O szovremennom neokantiantszte*. Voproszú filozofii. 1957. 4. sz. 126. o.; valamint Fogarasi Béla, *Logika*. Harmadik, átnézett és bővített kiadás. Budapest, 1956. 312. és köv. o.

¹⁶ Ld. Wilhelm Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Herausgegeben von Heinz Heimsoeth. Tübingen, 1935. 444. és köv. o.

¹⁷ A badeni iskoláról ld. Vas Tibor, *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie*. Szeged, 1935. 24. és köv. o.

¹⁸ Meg kell itt jegyezni, hogy az újkantiánus valóság-fogalom nem azonos a marxista filozófia valóság-fogalmával. Az újkantiánus filozófusok szemében a valóság a tudomány „valóságát” jelenti, amelyet a tiszta gondolkodás alkot meg.

badeni iskola egyik fiatalon elhunyt, mégis igen jelentős tagjának, Emil Lasknak elméletében néhány új, eredeti eszmével egészül ki. Lask megállapítása szerint nem elégedhetünk meg a Sein és a Sollen, a valóság és az érték egyszerű szembeállításával, hanem közöttük helyet kell biztosítani azoknak a jelenségeknek, amelyek maguk nem értékek ugyan, de szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban vannak az értékekkel, és létezésük csak az értékekkel kapcsolatban képzelhető el. Így pl. a tudomány fogalma egyaránt kiterjed a valóban tudományos eredményekre és a tévedésekre, a művészet fogalmába egyaránt tartoznak valóban művészi alkotások és ízléstelen giccsok, az erkölcs fogalma felöleli a lelkiismereti tévelygéseket is. Mindezeket a fogalmakat egységbe foglalja értékreutaló (wertbeziehende) természetük, vagyis az a sajátosságuk, hogy valamilyen célra, értékre, példánkban az igazságra, a szépre, a helyesre irányulnak. Lask ezeket a fogalmakat a kultúra gyűjtőfogalma alá vonja. A kultúra — a laski értelemben — egyáltalán nem tiszta érték, hanem humanizmus és barbárság, ízlés és ízléstelenség, igazság és tévelygés keveréke, de minden idetartozó jelenséget egyaránt jellemez, hogy *értékre vonatkozik*, célja pedig, hogy értéket valósítson meg.¹⁹

Lasknak ezt a gondolatát vette át és állította jogfilozófiája tengelyébe Radbruch. Abból indul ki, hogy a jog emberi alkotás, tehát — mint minden más emberi művet is — csak céljából, eszméjéből kiindulva lehet megérteni. A jog bizonyos értékek megvalósítására irányul — noha tartalmazhat az értékelés szempontjából elvetendő elemeket is —, így a kultúra gyűjtőfogalma alá, a kulturális jelenségek közé tartozik. Mint értékkel kapcsolatos valóságnak, feladata, értelme az, hogy a jogi értéket, vagyis a jogeszmét megvalósítsa. Maga a jogeszmé, a jogideál, az értékek világába tartozik, megismerése, vizsgálata az *értékelő szemlélet* (bewertende Betrachtung) segítségével történik. Ez a feladata a *jogfilozófiának*. A jog mint valóság, mint kulturális adottság, a *jogtudomány* kutatásainak tárgyát alkotja. E kutatások során — mint valamennyi kultúrjelenségnél — az *értékre utaló szemlélet* (wertbeziehende Betrachtung) érvényesül.²⁰

Ezzel a gondolattal, a kultúra ilyen értelmezésével és a jognak kultúrjelenségként való felfogásával alakul át az újkantiánus filozófia merev Sein—Sollen megkülönböztetésén alapuló stammleri dualizmus trializmussá, amely az érték és a valóság között létező *értékkel kapcsolatos valóság* (wertbezogene Wirklichkeit) elismerésén alapul.

Radbruch — s az egész badeni iskola — felfogásában nem nehéz a „petitio principii” logikai hibáját kimutatni. A kultúra fogalmának az az értelmezése, amely lehetővé teszi számukra a jognak kultúrjelenségként való felfogását, természetesen a kor burzsoá kultúrájára vonatkozik. Azok a kulturális értékek, amelyek megvalósítására — Radbruch szerint — a jognak is törekednie kell, az imperialista burzsoázia kulturális értékei; tudo-

¹⁹ Ld. Lask, *Rechtsphilosophie. Gesammelte Schriften*. Bd. 1. 1923. 275. és köv. o. Megjegyezzük, hogy az érték és az újkanti értelemben vett valóság ilyen összeegyeztetésére irányuló gondolatmenet teljes kiépítése Rickert nevéhez fűződik. A magyar burzsoá állam- és jogbölcseletben Moór Gyula tett kísérletet arra, hogy a jogi értéket és a jogi valóságot a „kultúra” síkján állítólag egységes jelenséggé, „értékes valóság”-gá változtassa. Ennek részletes bírálatát ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 446. és köv. o.

²⁰ Ld. *Rechtsphilosophie* 95—96. o.

mányos igazolásukra az újkantiánus filozófia — s vele együtt a radbruchi jogbölcselet — többnyire kísérletet sem tesz.

Az „értékes valóság” mesterkélt kategóriája lényegében csupán arra szolgál, hogy a valóság-fogalom elszellemiesítésével az oksági elv érvényességét még a számára látszólag meghagyott területen, az ún.valóságtudományok területén is kétséghé lehessen vonni.

A jogfilozófia mibenlétének radbruchi értelmezése és — ebből következőleg — feladatának kitűzése éles szembefordulást jelent a századforduló divatos jogelméleti irányzatával, amely Allgemeine Rechtslehre néven jelentkezett. Ez lényegében nem volt egyéb, mint a tételes jogtudományok épületének legfelső emelete, amelynek az a feladata, hogy a valamennyi jogágazatra nézve közös jogi fogalmakat tanulmányozza, esetleg — a nemzeti kereteken túlemelkedve — a különböző államok jogrendszereinek rokon vonásait vizsgálja. Ez a tudomány — a pozitivizmus hagyományaihoz híven — csak a tények száraz ismertetésére szorítkozott és távol tartotta magát minden erkölcsi, szociális vagy politikai értékeléstől. Az imperialista burzsoázia számára ez már nem elegendő. A jogbölcseletnek azt a feladatot kell vállalnia, hogy „értékelje” s ennek során „értékes”-nek jelentse ki az imperialista állam politikai és jogi gyakorlatát. Radbruch újkantiánus alapokon nyugvó jogfilozófiája is, amely egyfelől a jog, másfelől a társadalmi és politikai értékek elválaszthatatlanságát hangsúlyozza, végső soron burzsoá „értékek”-kel kapcsolja össze, azok mércéjével értékeli a tételes jogot.

Fellogásának kifejtése során Radbruch látszólag egészen közel jut a marxista—leninista állásponhoz. „Ha a jogfilozófia szellemi síkra áthelyezett (vergeistigte) politika, a politika pedig szellemi síkra áthelyezett osztályharc — állapítja meg —, úgy ez az áthelyezés egyúttal feloldja a szellem sajátos törvényszerűségeit és lehetővé teszi azokra az örökre való visszahatását, amelyeknek szellemi síkra való áthelyezését jelenti. Az eszmék nem a fellegekben harcolnak, hanem más erővel állva. Ha a jogfilozófia egyfelől a szellem területére áttett politikai pártküzdelem, úgy másfelől a politikai pártküzdelem nem egyéb, mint egy nagyszabású jogfilozófiai eszmeesere. Minden nagy politikai fordulatot a jogfilozófia készített elő vagy kísért. Kezdetben volt a jogfilozófia, a végén a forradalom.”²¹

Nem nehéz észrevenni, hogy a jogfilozófiának az osztályharcra és a politikai pártküzdelmekkel való összekapcsolása Radbruchnál idealista módon — az eszmei oldalnak elsőlegességet tulajdonítva — történik. A marxista jogelmélet kategóriáinak használata tehát megtévesztő, s végső soron kettős célt szolgál: egyrészt leplezi az elmélet alapvetően idealista jellegét, másrészt — a marxista fellogáshoz való közeledés látszólagos igényével — meghamisítja a valóságban fennálló összefüggéseket.

A természeti és társadalmi valóságtól függetlenül létező, önálló értékrend gondolata — az újkantiánus kiindulópont — eleve agnosztikus jelleget kölcsönöz a radbruchi jogfilozófiának, a Kanttól származó „kopernikusi fordulat”²² elfogadása pedig azt lényegében idealistává teszi. Méginkább ki-

²¹ I.d. uo. 100. o.

²² Az egyik legnagyobb hatást kiváltó újkantiánus mű, a *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1866) c. munka szerzője, Friedrich Albert Lange, Kant legnagyobb tettének tartja a „kopernikusi fordulat” végrehajtását a filozófiában, vagyis azt a felismerést, hogy „unsere Begriffe sich nicht nach den Gegenständen richten, sondern die Gegenstände nach unseren Begriffen.”

tűnik ez az idealista jelleg, ha Radbruchnak a jogi értékek s általában az értékek mibenlétére vonatkozó felfogását vesszük szemügyre, amely teljesen az újkantiánus filozófia hatását mutatja. „A marxista állam- és jogelméletet többek között az különbözteti meg az apriorisztikus »kell«-t, »sollen«-t vizsgáló újkanti jogbölcslelettől, ... hogy e »kell«-t, e megvalósítandót, a »helyes« jogot a fennálló tanulmányozásából, abban bennerejlőként, abból az okozatosság törvénye alapján levezethetőként s ennél fogva tudományosan megalapozottként, a valóságnak megfelelően fogja fel, nem pedig teleológikusan, spekulatív úton felvett célként tűzi ki.”²³ A jog fogalmára vonatkozó radbruchi tanítás vizsgálatánál látni fogjuk, hogy szerinte a jog által megvalósítandó érték, a jogeszme nem a valóságban rejlik s annak tanulmányozása alapján ismerhető fel az emberi értelem segítségével, hanem az igazságosság apriorisztikus fogalmában keresendő. Így azok az erkölcsi, társadalmi és politikai értékek is, amelyeknek a joggal való szoros kapcsolatát Radbruch oly nyomatékosan hangsúlyozza, végső soron a társadalmi valóságon, az osztályharcon kívül és felül álló örök, abszolút értékek. Ezeknek létezését pedig a materialista filozófia alapján álló szocialista jogelmélet nem ismerheti el.

Csak ennek az idealista — újkantiánus — filozófiai felfogásnak az alapján lehet megindokolni a jogtudománynak Radbruch által is követett kettészakítását a jogfilozófia és a tulajdonképpeni jogtudomány formájában. Ez a kettészakítás azzal az aligha elkerülhető veszéllyel jár, hogy a jogfilozófiát, vagyis a jog alapvető kérdéseivel foglalkozó tudományt eleve elszakítja az élettől, a jog mint társadalmi valóság vizsgálatát elvont spekulációkkal helyettesíti és úgyszólván teljesen lehetetlenné teszi az elméletnek a gyakorlatra való visszahatását, noha e célkitűzést Radbruch jogfilozófiája vezető gondolatának tekinti.

A jogra vonatkozó marxista—leninista felfogás — mint ismeretes — a jog valamennyi oldalát, így társadalmi, történelmi és logikai vonatkozásait is feltárja. Minthogy az állami és jogi fogalmakat és kategóriákat az állam és a jog történeti valóságának visszatükröződéseként fogja fel, s egységes alapra, a társadalom gazdasági rendjére vezeti vissza, legáltalánosabb törvényszerűségeik vizsgálatát is egységes tudományág, az állam- és jogelmélet keretében végzi el. A jogfilozófia és a jogtudomány szétválasztása és a jogfilozófia feladatkörének a jogi érték, a jogeszme vizsgálatára való korlátozása az újkantiánus jogelmélet jellemző gondolata. Ez a jogi pozitívizmus — bár nem marxista alapokon nyugvó — valóság-kutatásával az apriorisztikus jellegű jogi spekulációt állítja szembe, így a jog mibenlétének, társadalmi vonatkozásainak feltárására ugyancsak nem alkalmas.

Haladásnak az újkantiánus jogelméletet és az azt kiindulópontként elfogadó radbruchi jogfilozófiát a jogpozitívizmushoz viszonyítva is aligha tekinthetjük, sőt — a jogbölcsleleti kutatásnak a realitásról az irrealitás világa felé fordítása, s ezzel tudományos jellegének teljes megtagadása folytán — egyenesen visszalépésnek kell minősítenünk.²⁴ Kérdés most már, hogy e filozófiai megalapozás milyen sajátlagos vonásokkal gazdagodik Radbruch jogelméletében.

²³ Szabó Imre, *Hans Kelsen és a marxista jogelmélet*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, Budapest, 1957. 26. o.

²⁴ Ld. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955. 342. o.

III.

4. Radbruch jogfilozófiája két módszertani alapgondolatra épül: az egyik a módszerdualizmus, a másik a relativizmus. Mint kéziratot hagyatékából kiderül, e két alapgondolathoz „Jogfilozófia“-ja tervezett új kiadásában is ragaszkodni kívánt, bár — mint írja — „mindkét gondolat időközben némi változáson ment keresztül.”²⁵

A módszerdualizmusnak az újkantiánus filozófiára oly jellemző gondolatát a jogfilozófia mibenlétére és feladataira vonatkozó radbruchi tanítás ismertetésénél már érintettük. Kant és követői — köztük Radbruch is — a Sein és a Sollen, a valóság és az értékek között áthidalhatatlan szakadékot látnak, amely arra kényszeríti a kutatót, hogy a természet és a társadalom valóságának tanulmányozása során más módszert alkalmazzon, mint az értékek, vagy — Rickert szóhasználatával élve — „érvényességek” törvényszerűségeinek kutatásánál. Abból, ami *van*, nem lehet következtetést levonni arra nézve, ami *helyes*, aminek *lennie kell*. Semmi sem helyes, csak azért, mert létezik, vagy létezett, s a fejlődés irányának *szükségszerű* volta nem jelenti egyúttal annak *helyességét*. Az értékítéleteket nem lehet deduktív úton, a valóságból levezetni, hanem csak más, hasonló természetű ítéletekből, deduktív következtetés segítségével. Az értékek világa és a létezés világa tehát két önálló, önmagában zárt kört alkot.²⁶

Mindebből az újkantiánus jogfilozófia a jogtudomány számára azt a következtetést vonja le, hogy a tételes jogot és a helyes jogot, a jogi tényeket és a jogi értékeket szigorúan el kell határolni egymástól. A köztük levő hézag az emberi értelem segítségével nem hidalható át, ami a vizsgálati módszer különbözőségében jut kifejezésre. Ez a végkövetkeztetés — némileg módosult formában — Radbruch elméletében is fellelhető, amennyiben a jogot nem tiszta valóságnak, hanem értékkel kapcsolatos valóságnak, tehát kultúrjelenségnek tekinti, így a valóság, a jogi valóság és a jogi érték más-más módszerrel történő tanulmányozásának követelésével nála tulajdonképpen módszertrializmus érvényesül.

Ismeretes, hogy a kanti módszerdualizmust már Hegel élesen bírálta, igaz, hogy idealista szempontból. Hegel megszüntette a Sein és a Sollen elválasztását, amennyiben a valóságot az értelem önkifejlésének tekintette. Ebben az egységben a Sollen a meghatározó, a Sein pedig a meghatározott oldal, az egységes valóság tanulmányozása pedig egységes módszer, a dialektika segítségével történik. Ezen az úton, a világ egységének elismerése útján aladt tovább a marxizmus, csak a hegeli gondolatot a feje tetejéről a talpára állította, a lét elsődlegességének hangsúlyozásával a tudattal szemben. A valóságtól független, önálló értékrend gondolatának elutasításával a marxizmus a módszerdualizmusnak itt vázolt lehetőségét eleve kizárta. Elfogadhatatlan azonban a marxista gondolkodás számára a módszerdualizmusnak az a változata is, amely ugyancsak újkantiánus hatásra — elsősorban Windelband és Rickert munkássága következtében — a valósággal, tehát a Sein világával foglalkozó tudományok különválasztását, a természet-, illetve a kultúrtudományok módszertani elhatárolását hirdette. „Csak egyetlen tudományt ismerünk — mondják »A német ideológia« szerzői —, a történelem

²⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 12. o.

²⁶ Ld. uo. 97. és köv. o., továbbá pl. Wilhelm Windelband, *Einleitung in die Philosophie*. Tübingen, 1914. 1–24., 244. és köv. o.

tudományát. A történelem két oldalról szemlélhető; felosztható a természet történetére és az emberiség történetére. De a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást.²⁷ A történelmi folyamat egységének elismeréséből következnek a tudomány egységének s a tudományos megismerés módszere egységének szükségzerű volta. A természet- és a társadalomtudományok a valóság egy-egy oldalának tanulmányozását tűzik ki célul, ez magyarázza tárgyuk különbözőségét. Ez a különbség azonban nem abszolút, nem áthidalhatatlan, hanem viszonylagos jellegű s a megismerés módszerének nem különílétségét, hanem egységét tételezi fel. A módszerdualizmus Windelband–Rickert-téle változatának beható vizsgálata azonban nem feladata tanulmányunknak, mely Radbruch jogfilozófiájának megvilágítását tűzte ki célul, annál is inkább, mert — mint korábban rámutattunk — Radbruch a jogfilozófia feladatát csak a jogi értékek sajátosságainak kutatásában jelöli meg.²⁸

A radbruchi jogfilozófia módszerdualizmusához — pontosabban: trializmusához — visszatérve, azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy hogyan képzei el Radbruch a jogi érték és a jogi valóság között fennálló szakadék áthidalását, s jelent-e elmélete továbblépést a Sein és a Sollen merev elhatárolását következetesen alkalmazó alapvető újkantiánus jogfilozófiai rendszerhez, Stammler elméletéhez képest.

5. A módszerdualizmus alap gondolata — mint láttuk — abban a megállapításban foglalható össze, hogy a Sollen-t tartalmazó ítéletek, vagyis az értékítéletek csak deduktív úton vezethetők le más, ugyanilyen jellegű ítéletekből s nem alapozhatók a valóság tényeire. A jogalkotás azonban, ha nem akar az élettől teljesen elszakadni, az életjelenségek jogi szabályozása terén nem követheti ezt az elvet. A jog világában szükségszerűen merül fel az az igény, hogy a helyes jogi szabályozást ne a természetlen spekuláció vonalán, hanem a jogi valóság követelményeinek figyelembevételével keressük. Láthatólag ezzel az igénnyel lép fel az a mindjobban teret hódító irányzat is, amely a jogi szabályozást a valóságban állítólag bennerejlő adottságokból, a „dolog természeté”-ből kívánja levezetni. Tekintettel arra, hogy ez a gondolat Radbruch filozófiájában nagy szerepet játszik, kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

A „dolog természeté”-nek gondolata ókori eredetű; mind a görög filozófiában, mind a római jogtudományban megtaláljuk első nyomait. A középkorban, a skolasztika uralma idején a teológiai természetjog egyik alappillérvé válik: a *dolog természetéből*, deduktív úton vezetik le a konkrét, vagyis az alkalmazott természetjogot, az egyes intézmények filozófiai meg-alapozását, szemben az absztrakt természetjog általános elveivel, amelyek az *emberi természet*en alapulnak. Ebben az értelemben használja a fogalmat Montesquieu is az „*Esprit des lois*” egyik gyakran idézett helyén: „A törvények, legáltalánosabb értelemben véve, a dolog természetéből származó kapcsolatok.”²⁹ A természetjog uralmának lehanyatlása után eltűnt, vagy legalábbis megingott az emberi értelemről vagy természetről levezetett,

²⁷ Marx — Engels: *A német ideológia*. Budapest, 1952. 5. o.

²⁸ A módszertani dualizmus értékelésével kapcsolatban ld. Fogarasi Béla. *Logika*. Harmadik, átnézett és bővített kiadás. Budapest, 1955. 353 — 355. o.

²⁹ Montesquieu: *Esprit des lois*. I. I. chap. 1. p.

változatlan, abszolút érvényű jogi alapelvekbe vetett hit, de megmaradt — még a történeti jogi iskola élesen természetjog-ellenes elméletében is — a dedukciós módszer és a dolog természetén vagy a dolog értelmén alapuló érvelési mód. Így a hangoztatott természetjog-ellenesség nem jelentette együtt a „dolog természete” fogalmával szükségszerűen együttjáró a priori jelleg kiküszöbölését. Ezen az sem változtatott, hogy a „dolog természete” kifejezés értelme mindinkább a konkrét életviszonyok fogalmához kezdett közeledni. Ezek az életviszonyok — Dernburg szavaival élve — „önmagukban hordják — többé vagy kevésbé kifejtett formában — mértéküket és rendjüket. Ezt a dolgokban bennerejlő rendet nevezzük a dolog természetének. A gondolkodó jogásznak erre kell visszamennie, ha a tételes jogszabály hiányzik, kiegészítésre szorul, vagy nem világos.”³⁰ Ebben az értelemben tehát a „dolog természete” jogalkalmazási alapelveként szerepel. Gény ennél tovább megy. Nála a „dolog természete” nemcsak a jogalkalmazásban, hanem — a jogérzet mellett — a jogalkotásban is szerepet kap. Megállapítása szerint a „dolog természete”, vagyis a dolgok közti kapcsolat elemzése útján ismerhetjük fel törvényszerűségeiket, s vonhatunk le következtetést a helyes jogi szabályozásra vonatkozólag. Később gondolatát úgy módosította, hogy a jogélet adottságainak (donnéés) tudományos kidolgozása útján lehettek fel a követendő magatartás szabályai. A „dolog természete” tehát jogforrássá válik, amelynek szerepe nem korlátozódik a jogszabályok hézagainak kitöltésére, hanem azok megváltoztatására és új jogszabályok alkotására is kiterjed. A társadalmi „adottságok” fogalma azonban kidolgozatlan maradt, s ez szükségszerűen arra vezetett, hogy a „dolog természete” mögött továbbra is ködös, apriorisztikus jellegű elvek és megfontolások húzódtak meg. A burzsoá jogtudomány fejlődése során Bergbohmnak és követőinek pozitivista iskolája küszöbölte ki ezt az ellentmondást és utasította el határozottan — mint természetjogiakat — a „dolog természete” fogalmához kapcsolódó spekulatív eszmefuttatásokat.³¹

A természetjognak a XX. század első évtizedeiben meginduló újjáéledése a „dolog természeté”-vel kapcsolatos problémák felújulását is magával hozta, s ez alól az újkantáriánus jogfilozófia sem vonhatta ki magát. A módszerdualizmusnak már idézett alapelve azonban szükségszerűen nehézségeket okozott egy olyan gondolat elfogadásánál, amely szerint a helyes jogi szabályozást, vagyis a jogi Sollen-t a valóság követelményeiből, a Sein világának adottságaiból kell levezetni. Radbruch is ezzel a problémával találja magát szemközt módszerdualizmusának mint rendszere egyik alapgondolatának kifejtésénél. Élete folyamán többször is visszatért e kérdéshez s végül — utolsó éveiben megjelent munkáinak, valamint kéziratok hagyatékának tanúsága szerint — a „dolog természeté”-ben látta azt a gondolatot, amely

³⁰ Dernburg, *Pandekten I.* Fünfte Auflage, 1896. 87. o.

³¹ A „dolog természete” gondolat történetéről ld. Isay, *Rechtsnorm und Entscheidung.* Berlin, 1929. 78–81. o. A probléma mai állásáról a burzsoá jogtudományban ld. Leonidas Pitamic, *Naturrecht und Natur des Rechts.* Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. VII. Heft 2. 1956. 196–207. o.; Werner Maihofer, *Die Natur der Sache.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1958. XLIV/2. 145–174. o. és Norberto Bobbio, *Über den Begriff der „Natur der Sache”.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 1958. XLIV/3. 305–321. o. A szocialista jogtudományban ld. Hermann Klenner — Karl Heinz Schöneburg: *Vom ewigen zum beweglichen Naturrecht.* Staat und Recht, 5–1956. 485–497. o.

a Sein és a Sollen merev szembenállását, a köztük levő feszültséget enyhíteni tudja. A feltölgésében végbement változás vizsgálata azért is figyelmet érdemel, mert világosan tükrözi Radbruch — és általában a burzsoá jogfilozófia — fordulátát a második világháború után a természetjog irányában.

Abban a tanulmányában, amelyben először foglalkozott a „dolog természeté”-nek problémájával, Radbruch azt úgy jellemezte, mint a társadalmi élet mindenkori adottságát, amely anyagot szolgáltat a jogszabályok megalkotásához. A „dolog természete” szerinti jogalkotás vagy jogalkalmazás tehát annyit jelent, mint a társadalmi valóság adottságainak eszmei tartalmát elsajátítani és végiggondolni. Ennyiben tehát a jogi valóság mint a jogeszme anyaga, arra bizonyos mértékben hatást gyakorol, bár ez a hatás a jogeszme elsődlegességének elismerése folytán csak alárendelt jelentőségű lehet.³²

Ezt a gondolatot Radbruch részletesebben kifejti főművében, a „Jogfilozófiá”-ban. Itt a „dolog természete” úgy jelentkezik, mint a jog anyagának adottsága, amelyhez a jogeszme megvalósulása során többé-kevésbé alkalmazkodnia kell. Radbruch számára kétségtelen ugyanis, hogy az eszmék, az ideálok mindenkor egy meghatározott kor, terület, vagy nép számára, tehát meghatározott társadalmi adottságok számára jelentenek követendő célt. A jogeszme tehát mindig egy adott anyaghoz kapcsolódik s azzal kölcsönhatásban van, amint a művész gondolatát, a művészi alapeszmét is befolyásolja a mű anyaga. Ezt a viszonyt Radbruch az *eszme anyagi meghatározottságának* (Stoffbestimmtheit der Idee) nevezi.³³

Ez a gondolat csak látszólag áll közel a materialista filozófiához. Az eszmék anyagi meghatározottsága Radbruch számára nem a lét, az anyagi valóság elsődlegességének elismerését jelenti, hanem éppen ellenkezőleg: a valóságnak élettelen, holt anyaggá, az eszme „valóság”-ává való lefokozását. Ennek az anyagnak nagyon szegényes szerep jut a radbruchi elméletben; formáját, tartalmát, értékét egyaránt az eszméből, az eszméhez való kapcsolódás tényével nyeri. Ebben a kapcsolatban az anyag, a valóság minden önállóságát, minden saját értékét elveszti, szerepe csupán az, hogy az eszme „tisztá” megvalósulásának bizonyos földi korlátokat szab.

Radbruch módszerdualizmusából logikusan következik, hogy a „dolog természeté”-nek — ha e fogalmat a jog anyagi adottságainak értelmében használjuk — tudományos megismerhetőségét is tagadja. Fennáll ugyan szerinte az a lehetőség, hogy a jogeszmet a jogi valóságban megpillantsuk — ez az az eset, amikor a jogász a „dolog természete” szerint dönt —, ez azonban csak szerenesés intuíció eredménye, nem pedig tudományos megismerési módszer. Fennmarad tehát a módszerdualizmus alaptételének érvénye; a „dolog természete” képében jelentkező jogi valóságra nem lehet alapozni a helyes jogi szabályozást. Radbruch nem zárja ki ugyan a jogi értékítélet és a jogi tények közti kapcsolatot, de szerinte ez a kapcsolat csak okozati, nem pedig logikai jellegű lehet.

A „dolog természete” fogalmának formálissá tétele, apriorisztikus jellegének pozitivistá felszámolása előrelépést jelentene a természetjogi felfogáshoz képest, ha Radbruch ugyanakkor nem állítaná a feje tetejére a jogi érték és a jogi valóság viszonyát, s nem fokozná le az utóbbit, a jogeszme

³² Ld. Radbruch, *Rechtsidee und Rechtsstoff*. *Kant-Festschrift* des Archivs für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. 17. 1924. 343–350. o.

³³ Ld. *Rechtsphilosophie* 98. és köv. o.

megvalósulásának anyagi előfeltételei” formájában voltaképpen az eszmétől függő „valóság”-gá. A valóságnak ilyen szánalmas szerepre utalása azzal a szükségszerű következménnyel jár, hogy a valóságon bármely jogi eszme erőszakot tehet, amely a jogszabály, vagyis a jogi értékítélet köntösét ölti magára. Ennek a veszélynek reális voltára a fasiszta jogszabályok elegendő történelmi bizonyítékot szolgáltatottak.

A hitleri „igazságszolgáltatás” gattetei Radbruchot is arra bírták, hogy elfogását módosítsa. A fasizmussal szembenálló más polgári jogtudósokhoz hasonlóan, akik nem képesek exakt tudományossággal igazolni a fasiszta jogszabályok elvetendő voltát, Radbruch gondolkodásának a második világháborút követő fordulata sem a materialista filozófia alapjára helyezkedő jogelmélet felé történt, hanem éppen ellenkezőleg: a törvény fölött álló, abszolút „helyes” jogelvek, vagyis a természetjog elismerésének irányában. Nála is érvényesül azonban a modern természetjogi elméleteknek az a vonása, hogy az örök, változatlan alapelvek helyett mindinkább „változó tartalmú” természetjogról beszélnek.³⁴ Ennek egyik megjelenési formája a „dolog természeté” köntösébe burkolt ideológia.

A modern „Natur der Sache”-elméletek alaptétele abban a követelményben foglalható össze, hogy a törvényhozó a társadalmi élet sajátos belső törvényszerűségeihez, azaz a „dolog természeté”-hez van kötve, ennél fogva a jogalkotásnak nem szabad önkényesnek lennie.³⁵ Ez a tétel látszólag azon a helyes felismerésen alapul, hogy a jogi törvények másodlagosak a társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeihez képest. Ez azonban csak a látszat. A „Natur der Sache”-elmélet hívei az objektív törvényszerűségek helyett az emberi természetből „megérzés” segítségével nyert elveket tekintik a „dolog természeté”-nek, amelyek a konkrét jogeset eldöntésére alkalmazandók.

Ennek az elméletnek tudománytalansága egészen szembeszökő. Az emberi értelem szerepének nyílt tagadásával irracionalista elemeket visz be a jogtudományba, s a „megérzés”, „átélés” ködös kategóriáival dolgozik. Annak a „természet”-nek, amelyre hívei támaszkodnak, semmi köze sincs a valósághoz, hiszen a „dolog természeté”-ből csupán azt olvasják ki, amit előzőleg önkényesen belemagyaráztak. Az elmélet szervesen illeszkedik be a burzsoá törvényesség felbomlását igazoló eszmei folyamatba. Célja az, hogy a jogalkalmazó szervezetet a „megérzés” nevében felruházza a teteles jogszabályok felülvizsgálásának jogával. Így válik „tudományosan” igazolttá az imperialista állam jogalkalmazó szerveinek tevékenysége, így csökken az elképzelhető legkisebbre — a parlamentarizmus látszólagos fenntartásával — a törvényhozás és a törvények jelentősége.

Radbruch — halála következtében — nem tudott végigmenni a természetjog teljes elismerése felé vezető úton, nem csatlakozott a „Natur der Sache” most vázolt modern értelmezéséhez sem. A háború után írt munkái azonban elég bizonyítékot szolgáltatnak annak megállapítására, hogy ő is a „dolog természeté”-nek új értelmezésével kereste a választ az őt foglal-

³⁴ Legújában ld. pl. Friedrich August Freiherr von Heydte, *Vom Wesen des Naturrechts*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLIII-1957. 211—233. o.; Alfred Verdross, *Die Erneuerung der materialen Rechtsphilosophie*. Zeitschrift für Schweizerisches Recht, 1957. Bd. 76. Heft 7. 181—253. o.

³⁵ Ld. Helmut Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*. Berlin, 1950. 128. o.

koztató kérdésekre, s ennek során nem kevésbé idealista és irracionális jellegű következtetésekhez jutott.

Egyik háború után írt cikkében a „dolog természeté”-t már úgy tekinti, mint „valamely életviszonynak egy jogeszmeire irányuló értelmét”, mint „a Sein világában megvalósult Sollen-t”, „a valóságban megjelenő értéket”. Megismerése is tudományos módszerrel, deduktív úton történik: gondolkodásunk az egyes életviszonyokat alkatrészeikre tagolja, ezekből különválasztja az esetleges elemeket, s a lényeges, vagyis az életviszony „értelméhez” tartozó elemek egységbe foglalásával eljut „az egyedi esetlegességektől megtisztított, következetesen átkonstruált valóság eszmei sémájához”. Ezekben a sémákban látja Radbruch az egyes jogintézmények eszmei típusát, „amelyekben a lényeg, a tapasztalati jelenségek értelme, tehát a dolog természete is megragadható”. A „dolog természete” tehát az illető jelenség lényegét alkotó lét-elemek összessége.³⁶

Ezzel a gondolatmenettel Radbruch a módszerdualizmus felszámolásának küszöbéig jutott. Az a megállapítása, hogy a valóság jelenségeinek értelmét szigorúan tudományos módszerrel megragadhatjuk, s így az adott jogi anyag értelme, a jogeszme megvalósítására irányuló megformálásának követelménye a „dolog természeté”-ből tudományosan levezethető, azt a hidat jelenti, amely a Sein és a Sollen világát összekapcsolja. Radbruch azonban ezt a következtetést nem vonta le s hagyatékából kiderül, hogy nem is akarta levonni. Mint egyik utolsó művében írja, a „dolog természete” arra szolgál, hogy „némileg enyhítse, de ne szüntesse meg az érték és a valóság, a Sollen és a Sein között fennálló merev dualizmust”.³⁷ Most már valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hogy Radbruch hogyan kívánta megvalósítani ezt a gondolatát, meddig akart elmenni a természetjognak tett engedmények útján. Most ismertett álláspontjától ugyanis már csak egy lépés van hátra a természetjog nyílt elismeréséig.³⁸ Ha ugyanis a „dolog természeté”-ből levont jogi következtetéseket nem csupán akkor ismerjük el érvényes jognak, ha arra a tételes jog lehetőséget nyújt, hanem ezt az utat általában a jog egyik keletkezési módjának tekintjük, akkor a tételes jogrendszer mellett egy másik érvényes jog létezésének — legalábbis hallgatólagos — elfogadásához jutunk. Ennek a kérdésnek behatóbb vizsgálatára tanulmányunkban még visszatérünk.

Végül az a körülmény, hogy Radbruch új elméletében a „dolog természeté”-t alkotó lét-elemek nem elsődlegesen léteznek, hanem az emberi gondolkodás termékei, az egész gondolatmenet idealista jellegét bizonyítja. Azok az új gondolatok tehát, amelyekkel a relativista jogtilozófia a módszertani kérdések megoldása céljából az újkantiánus elméletet tovább fejlesztette, nem változtattak annak alapvetően idealista beállítottságán, sőt végső formájukban a radbruchi elméletet már-már a természetjog nyílt elismeréséhez vezették.

³⁶ Ld. Radbruch, *Die Natur der Sache als juristische Form. Laun-Festschrift*. Hamburg, 1948.

³⁷ Radbruch, *Vorschule der Rechtsphilosophie*. 1947. Nachschrift einer Vorlesung, herausgegeben von Harald Schubert und Joachim Stoltzenburg, Studenten der Rechte. 21. o.

³⁸ Mint a továbbiakban látni fogjuk, Radbruch ezt a lépést más probléma megoldásával kapcsolatban meg is tette.

6. Radbruch jogfilozófiájának másik alap gondolata, a relativizmus, a módszerdualizmus problémájához hasonlóan, nem új, eredeti eszme, amely először jelentkezik a tudományban. Radbruch csak hozzájárult a relativizmus XX. századbeli előretöréséhez, amennyiben ő alkalmazta elsőknek a relativizmus módszertani gondolatát a jogtudomány területén, s épített fel erre az alap gondolatra egy egész jogfilozófiai rendszert. Mielőtt azonban a Radbruch-léle relativista jogfilozófia néhány fő kérdésével behatóbban foglalkoznánk, szükségesnek tűnik, hogy rövid pillantást vessünk a relativizmus kialakulásának társadalmi és filozófiai okaira.

A relativizmus gondolatának XX. századbeli térhódítása szoros kapcsolatban áll a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésével az imperializmus korában. Amint arra tanulmányunknak az újkantianizmus kialakulásáról szóló részében rámutattunk, az imperializmus az eddig legalább szóban sérthetetlennek ismert értékek átértékelését, a monopoltőke érdekeinek megfelelő új ideológiai állásfoglalás kialakítását követeli meg. Az ebből eredő elméleti zűrzavarból az újkantianizmus látszólag az emberi megismerés lehetőségének vizsgálatával próbál kiutat keresni, valójában azonban az ismeretelméleti alapkérdések helyett csupán a módszertan egyes kérdéseire ad feleletet. Ezek a vizsgálódások látszólag a racionalizmus jegyében folynak, az újkantianusok büszkén harsogják az emberi értelem primátusát, következtetéseik mögül azonban lépten-nyomon előbukkan az agnoszticizmus incselkedő démona.

A relativizmus nem is igényli magának azt a célkitűzést, hogy megfeleljen az emberi lét végső kérdéseire. Minden megismerés vagy értékelés viszonylagos voltának hangsúlyozásával eleve lemond az alapvető filozófiai és társadalmi problémák megoldásának igényéről és szervesen illeszkedik be abba a folyamatba, amelyet az irracionális elöretörése, az „ész trónfosztása” jellemez.

Az emberi társadalom fejlődésének minden olyan korszakában, amelyet a technika rohamos fejlődése, s ezzel a természettudományos világkép nagyméretű átalakulása jellemez, szükségszerűen kiéleződnek a gondolkodás és a lét közti összeütközések. Az objektív jelenségek és ezek gondolati visszatükröződése között mindig fennállnak bizonyos relatív különbözőségek, ezek azonban az új problémák felmerülésével gyakran olyan formában jelennek meg, mintha a gondolkodás, az emberi fogalomalkotás csődöt mondana a valósággal szemben, mintha az objektív valóság visszatükröződése, fogalmakba öntése meghaladná az emberi agy teljesítőképességét. Ha ezt a szükségszerűen ismétlődő helyzetet — amely az emberi társadalom haladásának velejárója — úgy értékeljük, hogy bizonyos fogalmaknak egy bizonyos — megváltozott — valóság megragadására való képzetlenségéből általában az ésszerű megismerés képzetlenségére következtetünk, ezzel nyíltan vagy hallgatólagosan az irracionális álláspontjára helyezkedünk. Az irracionális látszólag teljes szabadságot nyújt az egyén számára abban, hogy maga döntsön a világnézeti alapkérdésekre vonatkozólag, valójában azonban ilyen vagy olyan formában kitérést, meghátrálást jelent e kérdések megoldása elől. Ez a kitérés különbözőképpen jelentkezik, s a társadalmi és az ennek megfelelő filozófiai fejlődés különböző fokain különbözőképpen kell is jelentkeznie.

Az irracionális egyik modern formája a relativizmus, mely századunkban mind az ismeretelmélet, mind az egyéb szaktudományok területén hatalmas ütemben tör előre. A filozófiai vagy ismeretelméleti relativizmus

számos válfajának lényege abban a közös ismérvben foglalható össze, hogy valamennyi tagadja az emberi megismerés objektív jellegét és ismereteinket csak viszonylagosnak tartja. Ez egyik fő jellegzetessége azoknak az empirio-kriticista irányoknak, amelyeket Lenin oly megsemmisítő bírálatban rész-sített.

A társadalomtudományok — vagy újkantiánus szóhasználattal a szellem-tudományok — vonalán a relativizmus elsősorban Max Weber működése következtében vert gyökeret. Ez a relativizmus azon a meggyőződésen alapul, hogy semmilyen tudományos módszer nem alkalmas arra, hogy abszolút érvénnyel igazolja valamely emberi célkitűzés magasabbrendűségét más célkitűzésekkel szemben. Ezen az egységesen elfogadott alapgondolaton belül részlet-eltérések lehetségesek, így ma a társadalomtudományi relativizmusnak több válfaja van. Csak nagyon kevesen — a legszélsőségesebbek — tagadják azt a tényt, hogy egyes célkitűzések magasabb- vagy alacsonyabbrendűek lehetnek más célkitűzésekhez viszonyítva.³⁹ Az a körülmény ugyanis — vallja a relativisták többsége —, hogy tudományosan nem lehet bizonyítani bizonyos végső célok, végső értékek felsőbbrendűségét, nem jelenti azt, hogy ilyenek nem léteznek. A többség felfogása szerint *lehetséges* abszolút igazság az értékek magasabb- vagy alacsonyabbrendűségére vonatkozólag, s az is elképzelhető, hogy ezt az abszolút igazságot egyesek helyesen felismerik, mások pedig nem. A relativizmusnak ezek a képviselői azt sem tagadják, hogy a célok értékelésében fennálló alapvető különbségekre nézve az emberi intuíciónak az értékelő egyén számára az abszolút biztonság fokát érheti el, és így a *tudás* részévé válhat. Más szóval, ezek a relativisták elismerik az értékekre vonatkozólag a helyes intuíciónak lehetőségét. Tagadják viszont azt, hogy meggyőződésünket, az értékekhez kapcsolódó „intuíciónkat” vagy „tudásunkat” bizonyítás formájában másokra átvihetjük. Különbség van tehát egyfelől az értékítéletek érvényességére vonatkozó *szubjektív* meggyőződés, intuíciónak vagy tudásnak, másfelől az *interszjektív*, személy fölötti bizonyítás között. Ez utóbbi — az értékekre vonatkozólag — nem lehetséges.⁴⁰

Max Weber ezt a relativista alapgondolatot a szociológia területén alkalmazta. A módszerdualizmus elvének következetes alkalmazásával a szociológiát a Sein problémáival foglalkozó tudománynak nyilvánította, s kizárta vizsgálódási köréből az értékek kutatását. Nem a társadalmi értékek létezését vonta kétségbe, hanem azt, hogy ezek az értékek a szociológia módszerével bizonyíthatók, tehát a konkrét helyzetekhez vagy döntésekhez kapcsolódó gyakorlati állásfoglalások bizonyos értékektől tudományosan levezethetők. A szociológiai értékelés tehát szerinte sohasem objektíve érvényes, sohasem általánosan kötelező, hanem mindig viszonylagos.⁴¹

A relativista filozófia nem véletlen jelenség, hanem szerves része a tőkés társadalom ideológiai bomlásának, a filozófia és a szaktudományok

³⁹ Ld. pl. Heinrich Herrfahrdt, *Staat und Recht im Licht letzter Werte*. Zeitschrift für Politik, Jahrgang 3. (Neue Folge.) 1956. Heft 3. 207—227. o.

⁴⁰ Ld. Arnold Brecht, *Beyond Relativism in Political Theory*. The American Political Science Review, Vol. XLII, June, 1947. 470. és köv. o.

⁴¹ Ld. Max Weber, *Die „Objektivität“ in sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. Tübingen, 1922. 146—214. o.; Max Weber, *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. Uo. 451—502. o.; Alexander von Schelling, *Max Webers Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1934. 59. és köv. o.

terén mutatkozó világnézeti bizonytalanságnak. A burzsoázia, amelynek hite megrendült az általa korábban szentnek és sérthetetlennek ismert értékekben, szívesen menekül az olyan elméletekhez, amelyek az állástoglalás elkerülésével bizonyos kényelmet nyújtanak a világnézet területén és a teljes erkölcsi és gondolati szabadság illúziójával kecsegtetnek. Ez a relativizmus sikereinek és a nyugati országokban való elterjedtségének titka.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy ez a felfogás, mely a fideizmus meleggáya, mennyire ellentétes a marxista—leninista ideológiával.⁴² Tudománynak nem nevezhető, hiszen eleve lemond arról, hogy tudományosan igazolja az általa — habár önkényesen és a priori jelleggel — felvett és vizsgálódásának középpontjába állított társadalmi értékek létezését és sorrendjét. Azzal, hogy a társadalmi célkitűzéseket nem tartja bizonyíthatónak, lebecsüli azok jelentőségét, s aligha túlzó az a felfogás, amely egy értékmentes társadalmi elméletet végső fokon értéktelennek tart.⁴³ Elfogadhatatlan számunkra az érték-relativizmus azért is, mert elméleti és gyakorlati közömbösségre, „pártatlanság”-ra nevel.

Tanulmányunknak természetesen nem feladata, hogy Max Weber szerteágazó tudományos munkásságával behatóbban foglalkozzék. Csupán arra a megállapításra szorítkozunk, hogy Weber hatása rendkívül nagy volt a társadalomtudományok fejlődésére és Radbruch is tőle vette át relativizmusának alapvető tételeit.

A jogi relativizmus nem a jogi valóság megismerésének lehetőségét tagadja, hanem a megismert valóság értékelését tekinti viszonylagosnak. Abból az újkantianus tételből kiindulva, hogy a megismerés csak az érzékleti tárgyakra vonatkozhat, s az értékek nem a megismerés, hanem a hit körébe tartoznak, a jogi relativizmus a valóság értékelését nem tekinti a jogtudomány feladatának. A jog egyrészt valóság, normarendszer, s ennyiben a tudományos megismerés tárgya, másrészt azonban kultúrjelenség is, s minden kultúra lényegéhez tartozik, hogy bizonyos értékek megvalósítására törekszik. Ezt a feladatot a jog bizonyos követelményeket támasztó tételek (Sollensätze) útján oldja meg. Ezek a követelményeket támasztó tételek tudományosan csak más — ugyanilyen jellegű — tételekkel igazolhatók, s ezt a folyamatot mindaddig folytathatjuk, míg bizonyos végső, axiómajellegű tételekhez nem jutunk. Ezek már nem igazolhatók, nem a megismerés, hanem a hit körébe tartoznak, s velük kapcsolatban a tudomány csak az „ignorabimus” álláspontjára helyezkedhet. A relativizmus elnevezés tehát Radbruch jogtilozófiájában azt jelenti, hogy az egyes értékítéletek helyességét csupán egy meghatározott legfelső értékítélülethez viszonyítva, csak egy meghatározott érték- és világszemlélet keretei között állapítja meg, nem pedig ezen értékítélet, illetve érték- és világszemlélet helyességét önmagában.⁴⁴ Ennek megfelelően

⁴² A háttérbeszorítás éve alatt, különösen *Elegantiae Juris Criminalis* c. művében (1938) kezd érezhetővé válni Radbruch belső fordulata a metafizika felé. Ez azután fokról-fokra előtérbe került, meghatározta kutatásai tárgyát, és mély vallásosságba torkollott.

⁴³ Ld. Eric Voegelin, *The New Science of Politics: An Introductory Essay*. Chicago, 1952. 20. o.

⁴⁴ Ebben az értelemben Kelsen is relativista. Ld. Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*. 1925. 38. o., valamint 369. és köv. o. Ld. továbbá: Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*. Cambridge, Massachusetts, 1949. 391. és köv. o. Érdekes megjegyezni, hogy Kelsen az American Political Science Association clevelandi konferenciájának

a jogfilozófia egyik alapvető feladata az, hogy a jogi értékkitevéteket, vagyis jogtételeket ne csak *lefelé*, megvalósításuk irányában kövesse figyelemmel, hanem *felfelé*, végső világnézeti előfeltételeikig gondolja végig azokat. Ha e végső tételekre vonatkozólag a tudomány ellentétes állításokra, s ezek alapján ellentétes érték- és világszemléletre bukkan, ezek között tudományos albiztonsággal nem dönthet. A relativista jogfilozófia az egyénre bízta a döntést az egymással szembenálló végső feltételekre vonatkozólag, illetve az ezekből levezetett jogi fellegások között. A saját feladatát csak abban jelöli meg, hogy részletesen bemutassa a lehetséges állásfoglalásokat, tehát nem a jogfilozófia rendszere, hanem a lehetséges rendszerek rendszeres kifejtése kíván lenni.⁴⁵

Radbruch nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a végső értékek tekintetében az ember nem dönthet tetszése szerint, hanem lekiismeretére kell támaszkodnia. A relativizmus csak az állásfoglalás tudományos igazolhatóságáról, nem pedig magáról az állásfoglalásról való lemondást jelenti. Radbruch Max Weber nagy jellemére, kiváló emberi tulajdonságaira hivatkozik felfogása igazolásául,⁴⁶ ezt azonban tudományos érvnek aligha tekinthetjük. A relativista jogfilozófia nem ad segítséget tanulmányozója számára a végső világnézeti kérdések megoldásához, sőt kitér e kérdések megválaszolása elől. Ez a kitérés, meghátrálás az irracionális egyik alapvető jellegzetessége, Radbruch jogfilozófiája tehát — racionalizmusának gyakori hangoztatása ellenére — végsősoron irracionalista jellegű, s az agnoszticizmus felé mutat.

A marxista filozófia a relativizmussal kapcsolatban általában elutasító álláspontot foglal el. A dialektika magában foglalja ugyan a relativizmus, tagadás, szkepticizmus mozzanatát, de nem azonos a relativizmussal. A dialektikus materializmus minden tudásunk viszonylagosságát nem abban az értelemben ismeri el, hogy az objektív igazságot tagadja, hanem abban az értelemben, hogy ismereteinknek az objektív igazsághoz való közeledése határait a történelmi feltételektől függőknek nyilvánítja. Ennyiben viszonylagosak az emberi ismeretek a valóságról, az objektív, abszolút igazságról, de feltétlen ennek az igazságnak a létezése, feltétlen az, hogy közeledünk hozzá.⁴⁷

elnökéhez intézett levelében — melyben a konferenciáról való távolmaradását megindokolta — saját magát kifejezetten relativistának nevezte. (Ld. Brecht i. m.) Ha az értékrelativizmus fogalmát úgy értelmezzük, hogy az az erkölcsi, esztétikai stb. értékek kultúrához kötöttségét, tehát a kultúra mindenkorai állásától függő változékonyságát jelenti, úgy ebben az értelemben mindenki relativistának tekinthető, aki az örök, változhatatlan értékek létezését tagadja. Ld. Felix Oppenheim, *In Defense of Relativism*. Western Political Quarterly, Vol. VIII. No. 3. Sept. 1955. 412—413. o.

⁴⁵ Ld. *Rechtsphilosophie* 100. és köv. o.

⁴⁶ Weber maga a következőképpen jellemzi az értékrelativizmussal összeegyeztetni kívánt belső meggyőződését: „Der Grund, weshalb ich ausserordentlich scharf bei jeder Gelegenheit, mit einer gewissen Pedanterie meinerseits, mich wende gegen die Verquickung des Seinsollens mit dem Seienden, ist nicht der, dass ich die Fragen des Sollens unterschätze, sondern gerade umgekehrt: weil ich es nicht ertragen kann, wenn Probleme von weltbewegender Bedeutung, von grösster ideeller Tragweite, in gewissem Sinne höchste Probleme, die eine Menschenbrust bewegen können, hier in eine technisch-ökonomische, Produktivitäts-Frage verwandelt und zu einem Gegenstand der Diskussion einer Fachdisciplin, wie es die Nationalökonomie ist, gemacht werden.” Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. 419. o.

⁴⁷ V. I. Lenin, *Materializmus és empiriokritizmus*. Budapest, 1948. 131. o.

A marxista—leninista jogelmélet számára mindezek alapján nem kétséges, hogy minden valóság, tehát a jog is, tudományosan megismerhető, hogy tehát a jogi valóságról az emberi agy igaz ismeretekhez juthat el. Ismereteink annyiban viszonylagosak, amennyiben a történelmi körülmények, az osztályhelyzet megakadályozhatják és meg is akadályozzák a jogra vonatkozólag az abszolút igazság elérését. Nyilvánvaló ezért, hogy vannak a valóságnak megfelelő, igaz, és a valóságtól eltérő, téves ismereteink. Az igaz ismeretek felhalmozása és a téves ismeretekről való elválasztása a tudomány egyik legfontosabb feladata. Ebből az is következik, hogy az egyaránt tudományos igénnyel fellépő elméletek a valóságban nem egyformán tudományos, vagyis a valóságot helyesen tükröző jellegűek. Közöttük objektíven létező értékmérő, a valósághoz, az abszolút igazsághoz való viszonyuk alapján lehet és kell is különbséget tenni.

A marxista állam- és jogtudomány a valósághoz való viszonyát tekintve fordulatot jelent a társadalomtudomány történetében. Nem állítja, hogy jogi koncepcióiban eljutott az abszolút igazsághoz, de a társadalmi fejlődés — s ezen belül a jogfejlődés — alapvető objektív törvényeinek feltárása és tudatos alkalmazása útján egyre közelebb jut hozzá. Fejlődését nem tekinti lezárt-nak, hanem egyre mélyebbre kíván hatolni a jogra vonatkozó objektív törvényszerűségek megállapítása terén s mind több és több igaz ismeret felhalmozásával elősegíteni az abszolút igazság teljes érvényesülését.

Ugyancsak idegen a marxista jogelmélettől az értékrelativizmus elfogadása is. Minthogy elutasítja az önálló értékrend gondolatát, nem ismerheti el rájuk vonatkozólag a valóságban érvényesülő okozatosságtól független, sajátos törvényszerűségek létezését sem. A marxista jogelmélet szerint az „értékeset”, a „megvalósítandót” a valóság tanulmányozása alapján, tudományosan levezethetjük, így róla nemcsak szubjektív hitünk, hanem objektíve érvényes, bizonyítható meggyőződésünk is lehet. A kérdésre a továbbiak során még visszatérünk.

IV.

7. A relativista jogfilozófia elméleti alapjainak tisztázása után azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy milyen sajátos megoldást ad Radbruch e filozófiai alapvetés segítségével a jogtudomány legfontosabb kérdéseire. Előre kell bocsátanunk, hogy e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy Radbruch felfogását valamennyi lényeges kérdésre vonatkozólag vizsgálat tárgyává tegyük. Úgy véljük, hogy megfelelő képet kapunk a relativista jogfilozófiáról, ha néhány, különösen jellemző kérdésfelvetését és megoldását — illetve megoldási kísérletét — igyekszünk megvilágítani. E kérdések kiválasztásánál két szempontra kívántunk figyelemmel lenni. Az egyik az, hogy olyan gyakorlati jelentőségű kérdéseket válasszunk ki, amelyeknek radbruchi megválaszolása Németország határain kívül is figyelmet keltett; a másik szempont pedig az, hogy a jellemzőnek vélt problémák és megoldásuk alapján lehetőség szerint hű képet alkothassunk a Radbruch felfogásában a második világháború után bekövetkezett fordulatról. Tanulmányunkban tehát Radbruchnak a jog mibenlétére vonatkozó felfogását fogjuk megvizsgálni, s ezen belül a következő kérdésekkel foglalkozunk: a jogfogalom és a jogeszmé összefüggése, a jogfogalom meghatározása, a jog célja, végül az igazságosság és a jogbiztonság viszonya.

8. Radbruchnak a jog fogalmára vonatkozó felfogásában az újkantiánus jogfilozófia hatása tükröződik. Nem mellőzhetjük tehát, hogy legalább röviden ne foglalkozzunk az újkantiánus jogfilozófiának a jog fogalmára vonatkozó tanításával, illetve a jog fogalmának és a jog eszméjének megkülönböztetésével, amely minden újkantiánus alapokon nyugvó jogfilozófiai rendszer közös sajátossága.

Mint ismeretes, Kant a maga rendszerét természettudományos alapon építette fel, vagyis amikor az érzéki tapasztalatoknak a tiszta ész által történő rendezéséről beszélt, elsősorban a természeti jelenségeket tartotta szem előtt. Az újkantiánus filozófia egyik sajátossága éppen abban áll, hogy a tiszta ész módszerét a kultúrtudományok területére is kiterjesztette. Abból a tényből kiindulva, hogy az ember nemcsak érzékeli és az értelme által létrehozott kategóriák segítségével rendezi a körülötte zajló valóságot, hanem *érez és akar is*, Dilthey, Windelband és Rickert kidolgozták a szellemtudományoknak a természettudományoktól eltérő, sajátos módszertanát.⁴⁸ A természettudományokban érvényesülő *okozatossággal* a kultúrtudományokra jellemző *akarás (célkitűzés)* szembeállítás, s ezzel e két tudománycsoport módszertani elkülönítése — ez az oly sokat és joggal támadott gondolat — az újkantiánus jogfilozófia egyik alaptételévé vált. A kanti gondolatnak ezt a módosulását a legvilágosabban Stammler jogfilozófiája tükrözi, ezért a továbbiakban erre támaszkodunk.

Stammler a jogot szellemtudományi realitásnak nyilvánítja, melynek legfőbb jellemzője az akarás, vagyis a célkitűzés. A jog nem a külvilág észlelésével foglalkozik, hanem a jövőben elérendő célokat tűz maga elé, s e célok, valamint az elérésükre szolgáló eszközök viszonyát vizsgálja. A jogfilozófia feladata, hogy a jogi jelenségekre általános érvényű tételeket állítson fel. Így jutunk el a jog fogalmához, amely nem egyéb, mint a valamennyi jogi jelenséget egyaránt jellemző közös ismérvek egysége. Hogy a jog fogalma általános érvényű legyen, olyan elemeket kell tartalmaznia, amelyek minden tapasztalattól, a társadalmi valóság minden változásától függetlenül, bármely adott korszakban jellemzik a jogi parancsokat. A jog fogalma tehát üres forma, amelyet különféle kulturális értékekkel kell kitölteni, hogy szociális tartalmat nyerjen.⁴⁹

Stammler nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a jogfogalom meghatározása, tehát a *jogi jelenségeket általánosan jellemző* közös, formális elemek feltárása csak arra alkalmas, hogy segítségével elhatároljuk az emberi akarás egyik formáját — a jogi akaratot — az erkölcsi, a konvencionális stb. akaratoktól. Nem ad viszont választ — éppen formális jellegénél fogva — arra a kérdésre, hogy az így feltárt és elhatárolt akarat alkalmas, *helyes* eszköz-e a kitűzött cél megvalósítására. Erre a kérdésre csak a *jog eszméjéből* kaphatunk feleletet.⁵⁰

A jorgeszme, a helyes jog problémáját azonban Stammler nem oldotta meg. A helyes jogról szóló tana csak módszer, nem pedig jogfilozófiai rendszer. Amit Stammler helyes jognak nevez, az csupán a formális logika szem-

⁴⁸ Ld. Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Erster Band. Leipzig und Berlin, 1922. XV—XX. o.

⁴⁹ Ld. Rudolf Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*. Berlin und Leipzig, 1923. 1—2. o.

⁵⁰ Uo. 3—4. o.

pontjából „helyes”, vagyis egymással logikailag összefüggő, egymásból levezethető kategóriák gyűjteménye, a jogi magatartás formális alapelveinek összessége, de nem szociális, tehát társadalmi tartalommal bíró jogi ideál, amely anyagi, azaz politikai vagy erkölcsi igényeket kielégíthetne. Azok a formák, amelyekben a helyes jog elgondolható, üres logikai formák, és nem mutatnak utat a helyes jogi *tartalmak* rendszerének kidolgozásához. A helyes jogról szóló tan egyetlen jogtétel helyességét sem tudja általános érvénnyel bizonyítani. Stammler tehát a helyes jogról szóló tanával nem jogfilozófiai rendszert adott, hanem a jogi értékszemlélet ismeretelméletét, a jogi értelem kritikáját. Mindez előkészület lehet egy jogfilozófiai rendszer kiépítéséhez, de Stammler ezt a feladatot sohasem oldotta meg.⁵¹

A relativista jogfilozófia — mint korábban láttuk — nem is lép fel azzal az igénnyel, hogy az értékek sorrendjét, s ennek alapján a jog tartalmi elemeit exakt tudományossággal meghatározza. Abból a kanti tételből kiindulva, hogy tudományosan csak az ismerhető meg, ami formális jellegű, a relativista jogfilozófia követi Stammlert a jogfilozófiának ismeretelméletté alakítása felé vezető úton. Ha a jogfilozófia nemcsak módszer, hanem rendszer is akar lenni — állapítja meg Radbruch —, le kell mondania általános érvényűségéről. Ha viszont másfelől nem akar egyetlen rendszer önkényénél megállni, úgy nincs más választás, mint saját állásfoglalása nélkül kitéjteni a rendszerek rendszerét. A jogfilozófiai relativizmusnak éppen ez a feladata.⁵²

Az érték-megismerés viszonylagos voltából következik, hogy Radbruch álláspontja szerint a formailag tisztázott, de üres jogfogalmat egy sor lehetséges, történetileg változó jogi tartalommal lehet megtölteni. Lényegében tehát ő is csatlakozik a „helyes” jog fogalmával üzőtt tudománytalan újkantiánus spekulációkhoz. Ezek a „helyes” jogi tartalmak különböző társadalmi eszmék, értékek kifejezői, s a politikai pártok programjaiban jelentkeznek. Ennek a kérdésnek részletesebb vizsgálatára a továbbiakban még visszatérünk.

Radbruch a jog fogalmát deduktív úton, a jog eszméjéből vezeti le.⁵³ Fennállna ugyan az a lehetőség is, hogy a különböző jogi jelenségek vizsgálata útján, tehát induktív módszerrel válasszuk ki a valamennyiükre jellemző közös elemet, az így nyert jogfogalom azonban Radbruch szerint csak esetleges volna, nem tarthatna igényt az általános érvényre, mert hiányoznék belőle az *értékre utalás*, a jogi jelenségek legfőbb sajátossága. Ha pedig a közös ismérvek meghatározása során az értékre utaló elemet első-sorban vennénk is figyelembe, jogfogalmunk mégsem volna általános érvényű, mert — a módszerdualizmus elve szerint — értékeket nem lehet a valóság tényeire alapozni.

⁵¹ Tanulmányunkban nem térhetünk ki Stammler felfogásának részletes ismertetésére és bírálatára, csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a stammleri jogfilozófia szembeeszkő következetlenségeit burzsoá oldalról is sokat támadták (ld. pl. Karl Larenz: *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. Berlin, 1931. 17. és köv. o.), a marxista állam- és jogelmélet pedig az egész helyesség-problémát, amely alkalmas a természetjog más néven történő visszacsempészésére, határozottan elveti. (Ld. ezzel kapcsolatban Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 353. és köv. o.)

⁵² Ld. *Rechtsphilosophie* 117–118. o.

⁵³ Ld. *uo.* 123. és köv. o.

A jogfogalom meghatározásánál Radbruch szerint abból az értékből kell kiindulni, amelynek megvalósítására a jog mint kultúrjelenség, mint értékre utaló valóság irányul. Ez az érték, tehát a jog eszméje az *igazságosság*. A jog tehát olyan valóság, amelynek az az értelme, hogy az igazságosságot szolgálja. A jogi pozitivismus a hatályos burzsoá jogot sérthetetlen dogmának tekintette, amely semmiféle politikai, történeti, erkölcsi vagy más megalapozásra nem szorul. Az imperialistává váló burzsoázia azonban felismerte, hogy az ereje tudatára ébredő és követeléseit mind pontosabban megfogalmazó munkásosztállyal szemben már nem elegendőek az olyan tanítások, amelyeknek kiindulópontja a burzsoá jog állítólagos, önmagában való ésszerűsége és megalapozottsága. Az újkantiánus jogfilozófia — a tételes jog félretételére, illetve annak az imperialista burzsoázia érdekeihez való idomítására törekedve — külső értékmérőt állít a tételes jog fölé. Ez látszólag magából a tételes jogból, annak sajátosságaiból fakad, valójában azonban mesterséges idealista konstrukció, amelyet az újkantiánus jogfilozófia művelői nem felismernek a tételes jogban, hanem éppen ellenkezőleg, kívülről belemagaráznak, ráerőszakolnak.⁵⁴ Az újkantiánusok büszkén utasítják el a „tudománytalan” természetjogot,⁵⁵ és saját — nem kevésbé tudománytalan — jogfilozófiai felfogásukat a szigorú tudományosság köntösébe burkolják. Radbruch is azt állítja jogfilozófiájáról, hogy az „nem csatlakozik az irracionalista divathoz”.⁵⁶ Azzal azonban, hogy az igazságosság irracionális fogalmát állítja a jog mibenlétéről szóló fejtegetéseinek középpontjába, tulajdonképpen lemond jogfilozófiájának annyira hangsúlyozott racionális alapjairól.

Az igazságosság — Radbruch szerint — egyenlőséget jelent abban az értelemben, hogy mindenkit egyenlő mértékkel, tehát az egyenlőket egyenlőként, az egyenlőtleneket egyenlőtlenekként kell elbírálni. Ez mindjárt nehézségeket okoz, s azt igazolja, hogy a jogot nem lehet egyedül az igazságosságból levezetni. Egyrészt ugyanis az igazságosságból önmagából nem következik, hogy kit kell egyenlőként, kit egyenlőtlenként kezelni, így szükség van egy — az igazságosságtól függetlenül létező — szemlélet előfeltételezésére, amely az egyenlőséget, illetve egyenlőtleniséget megállapítja. Másrészt az igazságosság gondolatából csak a különböző személyek kezelésének *viszonyát*, nem pedig e kezelés *mibenlétét* lehet levezetni. Az igazságosság alapján tehát pl. a lopás kisebb büntetést érdemel, mint a gyilkosság, de hogy a tolvajt felakasszuk és a gyilkost fegyházzal büntessük, az igazságosság nem döntheti el. Kiegészítő értékekre van tehát szükség, amelyek az igazságosság mint alapvető, specifikus jogi alapeszme mellett a jog létrehozásához segítséget nyújtanak.

9. Mielőtt ezt a vonalat folytatnánk és a jogeszmé összetevőinek részletesebb vizsgálatába kezdenénk, annak gyakorlati következményeivel együtt vissza kell térnünk a jogfogalom meghatározásának kérdéséhez. Megállapítottuk tehát, hogy Radbruch az igazságosságban találja meg a jog alap-

⁵⁴ Ld. V. A. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 17. o.

⁵⁵ Ld. pl. Hans Kelsen, *The Natural Law Doctrine Before the Tribunal of Science*. Western Political Quarterly, Vol. II. 1949. No. 4. 481–513. o.

⁵⁶ *Rechtsphilosophie* 84. o.

eszméjét, azt az értéket, amelyre a jog mint a valóság része, ráutal. Hátra van még annak a létezőnek a meghatározása, a valóság tényeiből való kiválasztása, amely arra hivatott, hogy az igazságosságot szolgálja. Radbruch ezt a kérdést is deduktív úton, az ideák anyagi meghatározottsága elvének segítségével oldja meg.

Azok a létezők, amelyeknek az a rendeltetése, hogy az eszméket szolgálják, azzal válnak ki a valóság többi tényei közül, hogy pszichológiai természetűek: értékeléseket és követelményeket fejeznek ki. Mint pszichológiai tények, a valósághoz tartoznak, ámde a többi létező fölé emelkednek, amennyiben azokra mérceket állítanak fel. Ilyen természetű létező az erkölcs eszméjéhez tartozó lelkiismeret, az esztétikai eszmét szolgáló ízlés, vagy a logikai értékekhez kapcsolódó értelem. A jogeszmének megfelelő tény a *rendelkezés*, amely e sajátos valóságelemek mindkét alapvető, jellegzetes tulajdonságával, a pozitivitással és a normativitással egyaránt bír. Megvan továbbá ugyanaz a sajátossága, mint az igazságosságnak, amennyiben tárgya az emberek egymáshoz való kapcsolata. Végül, amint az igazságosság lényegéhez tartozik, hogy az emberi kapcsolatokat az egyenlőség jegyében rendezze, úgy a jogi rendelkezés lényegéhez tartozik az a sajátossága, hogy az egyenlőségre irányuljon, az általánosítás igényével lépjen fel. Ebből a négy vonásból, a pozitivitás, a normativitás, a társadalmiság és az általánosítás jegyeiből tevődik össze a rendelkezés lényege.

Mindennek alapján Radbruch a jog fogalmát az *emberi együttélésre vonatkozó általános rendelkezésben* határozza meg.⁵⁷ Hangsúlyozza, hogy meghatározása nem elsődlegesen jogi természetű, hanem a jogtudományhoz viszonyítva apriorisztikus jellege van. A jogfogalom nem azért általános érvényű, mert az egyes jogi jelenségek alája rendelhetők, hanem a helyzet megfordítva áll: a jogi jelenségek csak azért *jogi* jelenségek, mert a jog fogalma átfogja őket.

Az eszme elsődlegességének ez a hangsúlyozása kétségtelenné teszi Radbruch jogfogalom-konceptiójának idealista jellegét. Valójában az igazságosság alapelve nem származhat az emberi gondolkodásból, hanem csak a valóságból, a külső világból. „Ezzel azonban megfordul az egész viszony: az alapelvek nem kiindulópontjai a vizsgálatnak, hanem végső eredményei; a természetre és az emberiség történelmére nem alkalmazzák, hanem azokból absztrahálják őket; nem a természet és az ember világa igazodik az alapelvekhez, hanem az alapelvek csak annyiban helyesek, amennyiben a természettel és a történelemmel összehangzanak. Ez a dolog egyetlen materialista telfogása . . .”⁵⁸

A filozófiai megalapozás elfogadhatatlansága mellett azonban a jogásban is komoly kétségeket ébreszt a Radbruch-féle jogfogalom. Ha el is tekintünk attól a körülménytől, hogy nem fogadhatjuk el semmiféle apriorisztikus jellegű jogeszme vagy természetjog létezését, egy ilyen, minden tartalmi elemtől megfosztott jogfogalom aligha nyújthat segítséget a jogász számára, akár a tudomány, akár a gyakorlat területén. A fogalom-meghatározásnak az illető valóság leglényegesebb ismérveit kell megragadnia, hogy segítségével világosan, félreérthetetlenül elhatárolhassuk az illető fogalmat a rokon-

⁵⁷ Ld. uo. 128. o.

⁵⁸ Engels, *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt? Anti Dühring.* Budapest, 1950. 36. o.

fogalmaktól. Lényeges ismérvek elhagyása s a fogalom tartalmának ezzel együtt járó elszegényítése az egész meghatározás helyességét teszi kétségesse. A Radbruch-féle jogfogalmat méltán érhetik az ezzel kapcsolatos ellenvetések. Nemcsak arra alkalmatlan, hogy segítségével világosan elhatárolhassuk egymástól a kizsákmányoló és a szocialista jogtípust, tehát két egymással kibékíthetetlenül szembenálló jelenséget, hanem még a jog és a többi társadalmi magatartási szabály elkülönítésére sem használható. Ha el is fogadnánk Radbruchnak a „rendelkezés” ismérveire vonatkozó felfogását, tehát a jog genus proximumát az ilyen értelemben használt „rendelkezés”-ben látnánk, a differentia specifica-k elenyészően csekély száma akkor is kilátástalanná tenné a társadalmi magatartási szabályok elhatárolására irányuló törekvésünket.

Ennél jóval súlyosabb veszélyt is jelent azonban a Radbruch-féle jogfogalom formális volta. Ez a veszély főleg két irányban jelentkezik: egyrészt a jogfogalom mint forma a hozzákapcsolódó jogeszmé, az igazságosság mibenlétének szükségszerű többértelműsége következtében voltaképpen semmiféle határozott tartalmat nem nyer, sőt a legkülönbözőbb tartalmak befogadására alkalmas, másrészt a relativista jogfilozófia e lehetséges tartalmak között értékük szempontjából nem tesz különbséget. Ennek alapján egyenértékűvé válik az ember személyes méltóságát elismerő és az azt elutasító felfogás, a háború, illetve a béke igazságossá nyilvánítása, a jogfogalomnak demokratikus vagy fasiszta tartalommal való megtöltése. Nehéz ezt másként jellemezni, mint a tudomány csődjét, még ha elismerjük is, hogy Radbruch maga a faszizmus elutasításával határozottan állást foglalt a különböző értékek, illetve felfogások tekintetében. Tudományos életműve, a relativista jogfilozófia nem teszi lehetővé, hogy az értékelés emberi aktusa a tudomány támogatásában részesüljön.

A faszizmus németországi uralma Radbruchot is ráébresztette jogfogalom koncepciójának hiányosságaira. A háború után írt munkái nem egy bizonyítékot szolgáltatnak álláspontja módosulására. Ez az eltolódás azonban — mint arra korábban már utaltunk — a természetjog elismerése irányában ment végbe.

„Jogfilozófiájá”-ban — az értékrelativizmus gondolatának következetes érvényesítésével — Radbruch még lehetségesnek tartotta a formailag egyértelmű, de üres jogfogalomnak bármely tartalommal való megtöltését — ahány szociális ideológia, annyi igazságosság-eszmé! —, a faszizmus szörnységei után azonban a relativizmus elvének sérelme árán is igyekezett megtalálni az utat az igazságosság-eszmének konkrét tartalommal való megtöltése felé. Jogfogalmának az igazságosság eszméjéből való levezetése lehetővé tette számára, hogy — gondolatmenetének logikus folytatásával — kétségbe vonja a minden igazságosságot megcsúfoló fasiszta jogszabályok jogi jellegét. „Ha a törvények az igazságosság akarását tudatosan tagadják, például önkényesen adják meg, vagy tagadják meg emberektől az emberi jogokat, akkor ezek a törvények nem érvényesek, a nép nem tartozik nekik engedelmességgel . . .” — mondja egyik 1945-ben írt kis cikkében.⁵⁹ Az értékrelativizmus logikus következménye, az igazságosság-eszmé tartalmi meghatározatlansága azonban lehetetlenné teszi számára az általa felállított

⁵⁹ *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*. Ld. *Rechtsphilosophie* 336. o.

követelmény valóraváltását és ezzel a fasiszta jogszabályok egyértelmű elvetését. Az értékrelativizmus alapján ugyanis a nemzetiszocialista ideológia egyenértékű bármely más ideológiával, s a jogfogalomnak a fasiszta igazságosság-eszmével való megtöltése csak egyike a lehetséges — tudományosan nem bizonyítható és nem is cáfolható — megoldásoknak. Ha tehát a relativista jogfilozófia védelmet kíván biztosítani a fasiszta ideológiával szemben, ha tudományosan akarja bizonyítani annak elvetendő voltát, úgy szüksége van az igazságosság eszméjének közelebbi meghatározására, olyan tartalommal való megtöltésére, amely bizonyos célkitűzésekkel nem egyeztethető össze. Ezt az új tartalmat Radbruch az ún. alapvető emberi jogokban találja meg, amelyeket — nézete szerint — a különböző deklarációk annyira egységesen foglaltak össze, hogy érvényességüket csak a szándékos szkepszis vonhatja kétségbe.⁶⁰

Az emberi jogok problematikája természetesen nem tartozik vizsgálódásaink körébe. Az eddigi gondolatmenet lezárása céljából csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy az igazságosság-eszme tartalmi kitöltésének igénye Radbruchot veszélyes területre ragadta. Itt vázolt új állásfoglalása nemcsak módszertani alapgondolatának, a relativizmusnak áttörését s ezzel egész rendszerének megingatását jelenti, hanem a pozitívizmus talajáról a természetjogi spekulációk vonalára való áttérést is.⁶¹ Ha ugyanis az „alapvető” emberi jogokat nem a társadalmi valóságból vezetjük le, hanem a priori létezését tulajdonítunk nekik — ahogyan Radbruch teszi —, úgy álláspontunk aligha fog eltérni a klasszikus természetjogi felfogástól. Az emberi természetből az értelem segítségével levezetett örök, alapvető emberi jogok gondolata, a feltörekvő polgárság természetjogi elmélete, kialakulása idején a feudalizmus önkényével szemben haladást jelentett, a mai természetjogi elméletek szerepe azonban főleg abban áll, hogy egyrészt egy abszolút érvényűnek vett értékmérő segítségével igazolják, örökérvényűnek jelentik ki a kapitalista társadalmat, államot és jogot, másrészt a tételes jog fölött álló másik jogrendszer elismerésével homlasztják a tételes jogot, és így ideológiai alátámasztást adnak a törvényesség félretolására irányuló tendenciáknak.⁶² Ezzel a kérdéssel a következőkben részletesebben foglalkozunk.

10. A jog fogalmának vizsgálatánál megállapítottuk, hogy Radbruch szerint a jogeszme, vagyis az igazságosság önmagában nem elegendő ahhoz, hogy belőle a „helyes” jog tartalmát levezessük. Az igazságosság csak arra kötelez, hogy az egyenlőeket egyenlőkként, az egyenlőtleneket egyenlőtlenekként kezeljük, de az egyenlőség, illetve egyenlőtlenesség megállapításához semmiféle támpontot nem nyújt. Erre a kérdésre szerinte csak a jog céljából nyerhetünk választ.

Radbruch nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a jog célját nem valamely empirikus célkitűzésben kell keresnünk, hanem valamely, a tapasztalaton felül álló értékben, amelynek megvalósítása — az igazságosság mellett

⁶⁰ Ld. uo.

⁶¹ A pozitívizmus fogalmát itt legtágabb értelmében használjuk, vagyis minden olyan irányzatot jelölünk vele, amely vizsgálódásai során csak a tételes jogra támaszkodik és nem ismeri el a természetjog létezését.

⁶² Ld. V. A. Tumanov, *Mi rejlik a természetjog „ujjácledése” mögött a mai burzsoá jogtudományban?* Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 5. sz. Magyarul: Cikkgyűjtemény, V—1955. 79. és köv. o.

Ezt az utóbbi lehetőséget választotta és érvényesítette mind jogfilozófiájában, mind politikai tevékenysége során Radbruch is. Kérdés azonban, hogy mennyiben nyújtott segítséget tanítása a német jogászságnak a nemzetszocialista ideológia ellen vívott harcban. Erre a kérdésre nagyon is egyértelmű választ adott a fasiszta Németország története. A jogalkotás egyre-másra hozta az emberséget és igazságosságot megsűfoló törvényeket és egyéb jogszabályokat, az igazságszolgáltatás a hitleri önkényuralom engedelmes kiszolgálójává vált. Önkénytelenül is felmerül a kérdés: mi a gyakorlati értéke egy olyan jogfilozófiának, amely — noha egyik legfontosabb feladatának tekinti a politikával való kapcsolat megszilárdítását és a gyakorlat támogatását — védtelenül hagyja a politikai önkény minden jogtiprásával szemben? Radbruch az ember, kétségtelenül szemben állott a fasiszmissal, a relativista jogfilozófia azonban értéktelen fegyvernek bizonyult a fasiszta önkény elleni harcban.

Radbruch háború utáni megnyilatkozásai eléggé bizonyítják, hogy maga is világosan látta a jogfilozófiai rendszeréből adódó problémákat. Valószínű, hogy „Jogfilozófiá”-ja új kiadásában már kísérletet tett volna a hiányosságok kiküszöbölésére, de az értékre relativizmushoz való további hangsúlyozott ragaszkodása e kísérlet sikere iránt jogos kétségeket ébreszt.

II. A relativista jogfilozófia az igazságosság és a célszerűség mellett a jogeszmé harmadik összetevőjeként a jogbiztonságot fogadja el.⁶⁸ A jogbiztonság a jog pozitivitását követeli meg; a jognak mint az emberi együttélés rendjének mindenekelőtt egységessnek kell lennie, mert a jog első és legfontosabb feladata a rend, a béke megteremtése és fenntartása.

A jog pozitivitásának követelménye Radbruchnál a jog tartalmától független; a jogbiztonság tehát — az igazságossághoz hasonlóan — formális jellegű, s ezért általános érvényű alapelv, melynek tartalmi kitöltése a célszerűség szempontjai szerint történik. A jogeszmé három összetevője közül tehát csak a célszerűség meghatározásánál érvényesül a relativista önkorlátozás, csak ez van alárendelve a pártállásnak, az államra és a jogra vonatkozó felfogásnak. Mivel azonban az igazságosság és a jogbiztonság eszméjének tartalmi kitöltése a célszerűségtől függ, ennek — tehát végső soron a párt-szempontoknak — kell eldöntenie, hogy mi legyen e három alapelv egymáshoz való viszonya, milyen mértékben érvényesüljön egyik vagy másik a többiek rovására. A három alapelv ugyanis — noha szükségszerűen feltételezi egymást — egyidejűleg ellent is mond egymásnak. Az igazságosság és a célszerűség például ellentétes követelményeket állít fel. Az igazságosság egyenlőséget jelent, amely a jogtételek általános érvényűségét követeli. Egyenlőség sohasem fordul elő a valóságban, hanem csupán az emberi agy hozza azt létre absztrakció segítségével, meghatározott nézőpont alapján. Ez a nézőpont — a jogban a célszerűség — viszont individualizál, tehát az egyenlőtlenségeket fokozott mértékben veszi figyelembe. Ugyancsak ellentét van egyfelől az igazságosság és a célszerűség, másfelől a jogbiztonság között. A jogbiztonság pozitivitást követel, a pozitív jog viszont igazságosságára vagy célszerűségére való tekintet nélkül érvényes. Végül a jogbiztonság követelménye a pozitívítással is ellentétbe kerülhet, derogatórius szokásjog vagy forradalmi jogalkotás esetén.

⁶⁸ Ld. *Rechtsphilosophie* 168. és köv. o.

Elképzelhető volna természetesen, hogy az igazságosság, célszerűség és jogbiztonság ellentétét megfelelő munkamegosztás segítségével áthidaljuk — hangoztatja Radbruch. Az igazságosság alapján lehetne eldönteni, hogy valamely rendelkezés egyáltalán jogi formát öltött-e, tehát a jog fogalma alá vonható-e; a célszerűség szempontjai határoznának a jogszabály helyessége kérdésében; végül a jogbiztonság követelményei alapján nyerné el a jogszabály érvényességét. Ez a munkamegosztás azonban Radbruch szerint a gyakorlatban nem érvényesül. A valóságban egyedül a cél-tartalommal megtöltött igazságosság-eszme alapján döntjük el, hogy valamely rendelkezés egyáltalán a jog fogalma alá tartozik-e, tehát formája szerint jognak tekinthető-e, míg a jog tartalmát a jogeszme három összetevője együttesen határozza meg. A jogtörténet tanúsága szerint azonban ez a követelmény nem mindig érvényesült; a különböző korszakokban gyakran fordult elő, hogy a jogeszme valamelyik összetevője kizárólagos, vagy döntő szerepet játszott a jog tartalmának meghatározásánál. A rendőrállam például a célszerűség elvét állította előtérbe; azokban a korszakokban, amelyeket a természetjog uralma jellemezett, egyedül az igazságosságból próbálták a jog tartalmát levezetni; míg a jogi pozitivizmus csak a jogbiztonságot tartotta szem előtt.

A Radbruch-féle jogi relativizmus a „helyes” jog tartalmának meghatározásánál — mint az előbbiek során láttuk — három alapvető és egymástól világosan elhatárolt érték-csoportot, az egyéni, a közösségi és a művi értékeket tartja szem előtt. Ez annyit jelent, hogy az állam és jog alapvető kérdéseivel foglalkozó elméleteknek vagy az egyes emberből, vagy a társadalomból, vagy az emberkéz alkotta kulturális javakból kell kiindulniok. Radbruch úgy vélte, hogy az egyes szociális modellekre jellemző jogeszméknek két, egymással elválaszthatatlanul összefüggő és egymással mégis ellentétes, általános érvényű elemet kell tartalmazniok. E két elem, az igazságosság és a jogbiztonság érvényességén alapul a jogrend. Radbruch a jogeszmé e két formai, tehát általános érvényű összetevőjének kapcsolatát úgy oldotta meg, hogy tartalmi kitöltésüket egy közös elem, a célszerűség segítségével kívánta elvégezni. Felfogása szerint azonban ezt a problémát már nem lehet egyértelműen, általános érvénnyel megoldani, hanem csak viszonylagosan, az államra és jogra vonatkozó különböző felfogások, a különböző párt-álláspontok rendszeres kifejtése útján.

Ugyanez a relativista önkorlátozás érvényesül a jogeszmé három összetevőjének rangsorolásánál is: Radbruch az olvasóra bizza az állásfoglalást az igazságosság, célszerűség vagy jogbiztonság elsőbbségét illetően. Úgy tűnik azonban, hogy ezt a gondolatot nem sikerült következetesen érvénysítenie. Abból a körülményből, hogy a jog legfőbb feladatának a rend fenntartását tekinti, arra következtethetünk, hogy szerinte a jogbiztonság csak logikailag harmadik összetevője a jogi ideálnak, a jogi értékek sorában azonban mind az igazságosságot, mind a célszerűséget megelőzi. „Hogy a jogi nézetek küzdelme véget érjen, fontosabb, mint az, hogy *igazságos és célszerű* véget érjen — mondja Radbruch —, a jogrend pusztá léte fontosabb, mint annak igazságossága és célszerűsége.”⁶⁹ E megállapításával Radbruch feladni látszik újkantiánus értékrelativizmusát s lényegében a jogi pozitivizmus álláspontjára helyezkedik: a tételes jog — tartalmától függetlenül — kötelez. A fasiszta állam jogalkotása, a jogbiztonság követelményével való sorozatos vissza-

⁶⁹ *Rechtsphilosophie* 169. o.

élések megingatták Radbruch bizalmát a jogi pozitivizmus helyességében, s a háború befejezése után ő is csatlakozott a pozitivizmus ellen indított általános támadáshoz, tehát végső soron a törvényesség ellen vívott ideológiai harchoz.

Már 1945-ben kifejtette azt a véleményét, hogy a pozitivizmus a maga „a törvény — törvény” alaptételével védtelenné tette a német társadalmat a még oly kegyetlen, önkényes, sőt bűnös fasiszta törvényekkel szemben is. Ezek a törvények — bár jogszabály formáját öltötték — nélkülözték a jog legfontosabb sajátosságát, az igazságosságra való törekvést. A jogbiztonság érdekében természetesen a helytelen vagy igazságtalan törvény érvényességét is el kell ismerni, ámde — és itt következik Radbruch nagy fordulata — „lehetnek olyan mértékben igazságtalan és a közre ártalmas törvények, hogy el kell vitatni érvényességüket, sőt jogi jellegüket is.”⁷⁰ Mi legyen azonban az az értékmérő, amely megszabja, hogy valamely jogszabály rendelkezik-e azzal a fokozottan igazságtalan és a közre ártalmas jelleggel, amely jogi jellegének tagadását vonja maga után? Radbruch erre a kérdésre is megadja a választ: „Vannak olyan jogi alapelvek, amelyek erősebbek, mint bármely tételes jogszabály, úgy, hogy nem érvényes az a törvény, amely ezeknek ellentmond. Ezeket az alapelveket természetjognak vagy észjognak nevezik.”⁷¹ Mint az előbbieknél láttuk, Radbruch az ún. alapvető emberi jogokban fedezi fel a tételes jog mércéjeként szolgáló természetjogi elveket és ezeket történelmileg egyértelműen kialakultnak, tehát általánosan elfogadottnak tekinti. Nagyon érdekes ezt az álláspontot összehasonlítani a „Jogfilozófia” szerzőjének, az akkor még következetesen relativista és természetjog-ellenes Radbruchnak álláspontjával. „A természetjogra Kant mérte a döntő csapást. Az értelem kanti kritikája bebizonyította, hogy értelmünk nem kész elméleti ismeretek, alkalmazásra megérett erkölcsi és esztétikai normák tárháza, hanem csak képességet jelent arra, hogy ilyen ismeretekhez és normákhoz eljuthassunk... Az ilyen, tartalmilag meghatározott ismeretek vagy értékelések sohasem a »tisztá« ész termékei, hanem csak az értelem meghatározott adottságokra való alkalmazásának termékei, és ezért sohasem általános érvényűek, hanem csak ezekre az adottságokra érvényesek. A »természetes«, azaz helyes jog problémája tehát lehet általános érvényű, minden megválaszolása azonban csak egy meghatározott társadalmi állapotra, egy meghatározott korra és egy meghatározott népre érvényes. Csak a helyes, igazságos jog kategóriája általános érvényű, alkalmazása azonban soha.”⁷²

Radbruch a továbbiakban hangsúlyozza, hogy az egyértelműleg meghatározható, tehát tudományosan megismerhető természetjog hívének el kell jutnia ahhoz a következtetéshez, hogy minden tételes jog csak addig maradhat érvényes, amíg igazságtalan volta a természetjoggal való összevetés következtében ki nem derül. Ez szükségszerűen a tételes jog önállóságának tagadásához, a helyes jogban való teljes feloldódásához vezet.⁷³ Lássuk most már, hogy meddig jutott el a relativista Radbruch által oly élesen megrajzolt helytelen úton az új, a természetjogász Radbruch.

⁷⁰ *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*. Ld. *Rechtsphilosophie* 336. o.

⁷¹ Uo.

⁷² *Rechtsphilosophie* 107. o.

⁷³ Ld. uo.

A természetjog nyílt elismerésével természetesen nehezen egyeztethető össze az a relativizmus, amelyet Radbruch a jogeszmé tartalmát meghatározó három érték, az igazságosság, a célszerűség és a jogbiztonság viszonyának vonatkozásában korábbi műveiben érvényesített. Egyik 1946-ban megjelent, nagy feltűnést keltett cikkében már határozottan állást foglal a három érték rangsorát illetően.⁷⁴ Megállapítja, hogy a jogbiztonság nem lehet sem az egyetlen, sem a döntő szempont, amelyet a jognak meg kell valósítania hanem fokozottan figyelembe kell venni az igazságosság-érték követelményeit. A célszerűség gondolata a jogeszmé másik két összetevője mögött Radbruch új felfogásában háttérbe szorul, aminek gyökerét feltehetően a német fasizmus jogalkotásában érvényesülő célszerűségi elv túlhajtásában kell keresni. Jog az, ami „a népnek” hasznára van — fogalmazta meg jogi felfogását a fasizmus. Ebből az következik, hogy jog az önkény, a szerződészegés, a törvénytelenység, amennyiben a nép mindenkori vezetői ezt a nép számára hasznosnak ítélik. Az uralkodó réteg haszna így az egész nép hasznának hangoztatása formájában jelentkezik.

Mindezek alapján Radbruch azt a következtetést vonja le, hogy a jogeszmé három összetevőjének rangsorában a célszerűséget az utolsó helyre kell tenni.⁷⁵ A jogbiztonság és igazságosság elsőbbségének eldöntése már sokkal nehezebb feladat. A probléma ott merül fel, ahol egy tartalmilag helytelen, támadható törvény áll szemben egy nem törvényi formában jelentkező jogelvvvel. A konfliktus csak úgy oldható meg, hogy a jogszabályba foglalás, vagyis tételezés és a jogalkotó hatalom által biztosított és védett tételes jog akkor is elsőbbséggel rendelkezik, ha tartalmilag igazságtalan és célszerűtlen, ha csak a tételes jogszabálynak az igazságossággal való szembenállása oly elviselhetetlen mértékűvé nem válik, hogy a törvény mint „helytelen jog”, az igazságosság előtt meghátrálni kénytelen. Radbruch megállapítása szerint nem lehet ennél élesebb határvonalat húzni a törvényes jogtalanság és a helytelen tartalmuk ellenére mégis érvényes törvények között, egy másik határvonal azonban élesen meghúzható: ahol az igazságosságra nem törekszenek, ahol az igazságosság lényegét, vagyis az egyenlőséget a jogszabályalkotásnál tudatosan figyelmen kívül hagyják, ott a törvény nem csupán helytelen jog, hanem *egyáltalán nincs jogi természete*.⁷⁶ Ehhez a mércéhez viszonyítva Radbruch a nemzetiszocialista jog számos részlet-jogszabályát utasítja el és fosztja meg jogi jellegétől. Így tagadja azoknak a fasiszta törvényeknek a jogi voltát, amelyek egyes embereket alacsonyabbrendűeknek nyilvánítottak és megfosztották őket az emberi jogoktól. Ugyanígy nem lehet jognak tekinteni szerinte azokat a jogszabályokat, amelyek megfélemlítési céllal — tehát a célszerűség elvének korlátlan érvényesítésével — különböző súlyú büncselekményekre ugyanazt a büntetést, gyakran halálbüntetést állapítottak meg. A példák számát egyébként még szaporítani lehetne.

Radbruch elismeri, hogy a jogbiztonság számára súlyos fenyegetést jelent a „törvényes jogtalanság” fogalma, tehát tételes törvények jogi jellegének tagadása. Mégis úgy véli, hogy — a fasiszta német állam szomorú példája alapján — minden eszközzel védekezni kell a jogbiztonság elvének túlhajtása

⁷⁴ *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. Ld. *Rechtsphilosophie*. 347—357. oldal.

⁷⁵ Uo. 353. o.

⁷⁶ Uo.

elvek elismerése tehát Radbruchnál visszaható hatállyal látszik érvényesülni, amennyiben ezeknek az eszméknek a jegyében bírálta és vetette el a fasiszta állam jogalkotó és jogalkalmazó tevékenységét. A jövőre nézve azonban Radbruch továbbra is a tételes jog érvényesüléséért szállt síkra, a háború után elszaporodott — s előbb vázolt — jogi viták eldöntését is a tételes jog alapján kívánta elvégezni.

Az esetek egy részében ez nem is okozott nehézséget. Az amerikai megszállási zónában kiadott törvény szerint⁸¹ „olyan politikai tettek, amelyek a nemzetiszocializmussal vagy a militarizmussal szemben jelentettek ellenállást, nem büntethetők”. Megvolt tehát a tételesjogi alap ahhoz, hogy a bíróságok felmentsék a fasizmus elleni belső ellenállás során bűncselekményt elkövetett német állampolgárokat. Így mentették fel például azt a gyilkossággal vádolt egykori katonaszökevényt, aki a hitleri hatóságok elől felelősége lakásában bújkált, majd az őt megtaláló és előállítani készülő Gestapo-ügynököt hátulról lelőtte.

Ez azonban az eseteknek csak kisebb része. A perek túlnyomó többségében a vád tárgyát képező cselekmények — amint az említett példákban is látható — elkövetésük idején nem voltak maguk után büntetőjogi felelősséget, a fasizmus bukását követő felelősségrevonásnak tehát Radbruch szerint nincs tételesjogi alapja. „A nemzetiszocialista büntettek megtorlásáról” szóló törvényt csak abban az esetben lehet a felmerülő vitás ügyek megoldásánál alkalmazni, ha az elkövetett cselekmények büntethetősége már elkövetésük idején fennállott. Radbruch a problémát úgy igyekszik megoldani, hogy nem ugyan a háború után keletkezett jogszabályokban, de nem is a fasiszta törvényekben keresi a felelősségrevonás jogi alapját. Minthogy a fasiszta jogalkotás termékeit nem tekinti jognak, a hatályos és a konkrét jogesetek eldöntésénél irányadó jogszabályokat a fasizmus előtt érvényes német jogból meríti. A bűnösség megállapításánál és a büntetés kiszabásánál tehát szerinte az 1871-es Német Birodalmi Büntetőtörvénykönyv rendelkezései az irányadók. Ennek alapján a denunciáns-ügyekben a vádlottakat gyilkosság közvetett tetteseként lehet elítélni, amennyiben megállapítható, hogy szándékuk erre a célra irányult, s a büntetőbíróskodást eszközként használták fel ennek megvalósítására. Ilyen szándék fennforgása különösen olyan esetekben valószínű, ahol a feljelentőnek valami érdeke fűződött áldozatának az útból való eltüntetéséhez, például új házasság kötése, az áldozat vagyonának, lakásának megszerzése stb. Ha ez a tettesi szándék nem forogott fenn, hanem a feljelentő csak anyagot kívánt szolgáltatni a bírósági tárgyaláshoz, minden további terv vagy szándék nélkül, úgy ez esetben bűnsegédként vonható felelősségre.

Ez további jogi megoldás elfogadása azzal jár, hogy a halálos ítéletet kiszabó fasiszta bíróság tagjait kell a gyilkosság tetteseként tekinteni. Felelősségrevonásukat Radbruch ugyancsak a büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek megfelelő értelmezésével alapozza meg. A független bíró ítélete ugyanis szerinte csak akkor esik büntetőjogi felelősség alá, ha a bíró az ítélet meghozatalánál függetlensége alapelvét, a törvénynek való alávetettséget sértette meg. Ez az eset torog fenn, ha a bíró az igazságosság eszméjét lábbal tipró, tehát *jognak nem tekinthető* fasiszta jogszabályok alapján hozott — gyakran halálos — ítéletet.

⁸¹ Idézi Radbruch uo.

Végül — hogy az idézett jogeseteknél maradjunk — a büntetőtörvénykönyv rendelkezése alapján menti fel Radbruch a fasiszta halálos ítéleteket végrehajtó hóhérelégényeket, mert a hóhér a kivégzés végrehajtásáért csak akkor vonható felelősségre, ha nem jogerős, tehát végre nem hajtható ítéletet foganatosított.⁸²

Ezek a megoldások, amelyek a nyugatnémet igazságszolgáltatás gyakorlatában is sűrűn tükröződnek,⁸³ választ adnak korábbi kérdéseinkre is. Radbruch természetjogi alapon, az a priori jellegű igazságosság-eszme érvényesítésével tagadja a fasiszta jogszabályok jogi jellegét, az új német jogalkotás és igazságszolgáltatás kiépítésénél azonban általa „formál-joginak” nevezett megfontolásokra, végső soron a jogbiztonság elvére kívánt elsősorban támaszkodni. „Inkább, mint valaha, szükséges most — mondja —, hogy a jogbiztonság 12 évi tagadása után formál-jogi megfontolásokkal védekezzünk az olyan kísértések ellen, amelyek érthető módon fellépnek mindazokban, akik ezt a 12 éves lenyegetést és elnyomást átérték. Keresnünk kell az igazságosságot, de figyelembe kell vennünk a jogbiztonságot is, mert ez része az igazságosságnak, s ismét fel kell építenünk egy olyan jogállamot, amely mindkét gondolatnak lehetőség szerint eleget tesz.”⁸⁴ Hogy ennek a problémának a megoldását, az igazságosság és a jogbiztonság elméleti összeegyeztetését hogyan kívánta Radbruch elvégezni, az ma már aligha dönthető el. „Jogfilozófiá”-jának új felfogása alapján történő átdolgozásában halála megakadályozta. Azok a gondolatok azonban, amelyeket háború utáni cikkeiben kifejtett, legalábbis kétséggé teszik, hogy sikerült volna-e továbbra is következetesen érvényesítenie rendszerének mindvégig hangoztatott alaptételeit.

V.

12. Egy tanulmány szűkre szabott terjedelme eleve lehetetlenné teszi, hogy keretében egy teljes jogfilozófiai rendszer részletes ismertetésére vállalkozhatnánk. A relativista jogfilozófia bemutatásánál is kénytelenek voltunk vizsgálódásunk körét néhány fő kérdésre korlátozni, és ezen keresztül — legalább nagy vonásokban — képet adni Radbruch életművének egyik jelentős részéről.⁸⁵ Feladatunkat megkönnyítette az a körülmény, hogy Radbruch jogfilozófiája újkantiánus gyökerekből indul ki, a módszertani kérdések nála is döntő, az egész további vizsgálódás menetét meghatározó szerepet játszanak. Két módszertani alaptétele, a módszerdualizmus és a relativizmus szabja meg jogfilozófiai alapvetését, és ezeknek az általános tételeknek a konkrét jogelméleti és joggyakorlati problémákra való alkalmazását. Elegendőnek látszott tehát az elméleti alapok bemutatása után egy összefüggő kérdés-csoport kiválasztása, hogy ezen keresztül kísérjük figyelemmel a módszertani tételeknek konkrét problémák megoldásánál való érvényesítését.

⁸² Uo. 355–357. o.

⁸³ Ld. uo., valamint Wolfgang Friedmann, *Übergesetzliche Rechtsgrundsätze und die Lösung von Rechtsproblemen*. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLI/3. 1955. 348–371. o.

⁸⁴ *Rechtsphilosophie* 357. o.

⁸⁵ Radbruch, a tudós, nemcsak jogfilozófus, hanem kiváló büntetőjogász is volt. Tudományos munkásságának erre az oldalára, valamint politikai és oktatói tevékenységére ez a tanulmány nem kívánt kitérni.

Az elmondottak alapján meg kell kísérelnünk, hogy választ adjunk azokra a kérdésekre, amelyeket a tanulmány bevezető részében jeleztünk. Hogyan értékelendő a relativista jogfilozófia a marxista—leninista állam- és jogelmélet oldaláról?

A vizsgálódások alapján úgy tűnik, hogy a Radbruch-téle relativista jogfilozófiát nem érheti a túlzott eredetiség vádja. Módszertani alapvetésének, s az erre felépített rendszernek tanulmányozása — éppen ellenkezőleg — alátámasztani látszik a szocialista jogtudományban mindinkább tudatossá váló megállapítást a modern burzsoá jogfilozófiai rendszerek epigon-jellegéről. Eszerint a burzsoázia ma már nem jelentkezik gyökeres új elméletekkel, hanem a régieket alakítja át az új társadalmi feltételeknek megfelelően.⁸⁶ Radbruch jogfilozófiájának két alappillére, a módszerdualizmus és az értékrelativizmus egyaránt nem új gondolatok, túlzás volna tehát azt állítani, hogy Radbruch lényegesen továbbfejlesztette volna az egész elmélete kiindulópontjául szolgáló újkantiánus filozófiát, illetve jogbölcseletet. Lényegében csak arról van szó, hogy az újkantiánizmus „továbbfejlesztése” során Radbruch is megkísérelte az újkantiánus filozófia főproblémájának megoldását, a Sein és Sollen összeegyeztetését, és ő alkalmazta elsőnek az értékrelativizmus ugyancsak újkantiánus eredetű gondolatát a jogfilozófia területén.

Ami a relativista jogfilozófia tudományos értékét illeti, Radbruch sohasem tudott — de nem is akart — szabadulni azoktól az idealista hatásoktól, amelyek fiatalkorában az újkantiánus filozófia részéről érték. Felismerte ugyan a társadalmi létnek a tudatformákkal való összefüggését, de e kapcsolatban a szellemi oldalt tekintette meghatározónak. Elismerte és hangsúlyozta a jog társadalmi összefüggéseit és társadalomformáló szerepét, de eredetét nem a társadalmi viszonyokban, hanem a társadalmi valóságban, az osztályharcon kívül és felül álló jogeszmében kereste. Ebből a felfogásából következően ragaszkodott az „örök” emberi értékekhez és emberi jogokhoz, s mindenkor bátran kiállt mellettük, noha álláspontját nem tartotta tudományosan igazolhatónak. Mint a relativizmus következetes híve, jogfilozófiai rendszerét a gondolatilag lehetséges rendszerek egyikének tekintette, a politikai életben pedig a szociáldemokrácia evolucionista és reformista álláspontjára helyezkedett.

A relativista jogfilozófia mint következetes újkantiánizmus, „nyílt bevallását jelenti annak, hogy a helyes jogra vonatkozó újkantiánus vizsgálódást az újkantiánus irány maga is képtelen tudományos alapra helyezni és az önkényesen felvett ilyen vagy amolyan erkölcsi értékmérő segítségével . . . nem lehet a helyes jogot megállapítani”. Ez a felfogás tehát „nem képes tudományosan megoldani azt a kérdést, amit a jogbölcseleti kutatás egyik leglényegesebb elemeként jelöl meg; nem képes választ adni arra, hogy mi határozza meg az értéket, amelyet a jog meg akar valósítani”.⁸⁷ Amennyiben pedig a jog által megvalósítandó „értéket”, a jogeszmét tartalmilag igyekszik meghatározni, a lehetséges tartalmak közötti megbékülést, az állásfoglalástól való tartózkodást hirdeti, s ezzel mintegy egyenlő értékűvé nyil-

⁸⁶ Ld. V. A. Tumanov, *Kritika szovremennoj burzsuaaznoj teorii prava*. Moszkva, 1957. 24. o.; továbbá Sz. L. Zivsz, *Krizisz burzsuaaznoj zakonosti b szovremennüh imperialiszticeszkih goszudarsztvah*. Moszkva, 1958. 93. és köv. o.

⁸⁷ Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 438. oldal.

vánítja az igaz és a hamis, a haladó és a reakciós ideológiákat. A relativista jogfilozófia tehát a Radbruch által eredetileg kifejtett formájában agnoszticizmushoz vezető, tudománytalan ideológia.

A fasiszmus németországi uralma nyilvánvalóvá tette a relativista jogfilozófia tudományos csődjét. Ezt érezve, Radbruch maga is szükségesnek látta felfogása bizonyos módosítását. Ez a módosulás azonban nem a marxista — leninista felfogáshoz való közeledésben, hanem éppen ellentétes irányban mutatkozott. Újkantiánus idealizmusa teret adott a természetjogi behatásnak, relativizmusa engedményekre kényszerült, politikai téren pedig élesen szembehelyezkedett a kommunista állásponttal. Valószínűnek látszik, hogy új felfogásának rendszerbe foglalása során a korábbi műveiben képviselt nézetektől messzire jutott volna, a halál azonban kiütötte kezéből a tollat.

Radbruch felfogásának módosulása nem véletlen jelenség, hanem az egész burzsoá jogfilozófiában a második világháborút követően végbement fordulat szerves része. Azok a pozitivisták irányok, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy segítségükkel igazolást nyerjen a fasiszta önkény bármely — jogszabály formájába öltöztetett — aktusa, a nácizmus szétzúzása után már nem számíthattak sikerre. Ugyanígy csökkent a burzsoázia számára a különböző újkantiánus irányzatok használhatósága is, amelyek — formális jellegük-nél fogva — kevésbé voltak alkalmasak egyrészt a fasiszmus elítélésére, másrészt a fennálló burzsoá állam és jog igazolására. A burzsoázia ideológusai ezért a természetjogi elméletek felélesztéséhez folyamodtak, amelyek a jogrendszer és az államszervezet erkölcsi megalapozottságának látszatát keltik. E hatás alól Radbruch sem tudta kivonni magát. Nem lévén tudományos érve a fasiszta gaztettek elítélésére, azokat a természetjog segítségével támadta. Halála megakadályozta abban, hogy új elméletét teljesen kiépítse és újkantiánus módszertani elképzeléseit következetesen összehangolja a természetjogi elvekkel. Míg tehát a háború előtti jogfilozófiája — habár könnyen támadható — de többé-kevésbé következetes rendszert képezett, addig új felfogása egymással lépten-nyomon összeütköző, végig nem gondolt, s emellett nem kevésbé idealista és tudománytalan elvek gyűjteménye.

Radbruch egyike azoknak a polgári jogtudósoknak, akik — bár nem jutnak el a következetesen haladó jogi felfogás felismeréséig, és módszertani előfeltevéseikben és tudományos eredményeikben egyaránt konzervatívok — igyekeznek megvédeni a burzsoá-demokratikus világnézetet a fasiszmus támadásai ellen. Életművének összeomlása hatásos bizonyítékot szolgáltat annak a kísérletnek sikertelenségére, amely a fasiszmus elítélésében nem lép túl a burzsoá tudomány keretein, és bizonyítja a burzsoá állam- és jogtudomány fokozatos jobbratolódását is.

Hazánkban a relativista jogfilozófia viszonylag kevésbé ismert, hatásai azonban nálunk is megmutatkoznak. Az elméleti közömbösség, az állásfoglalástól való tartózkodás, a tudományos semlegesség a relativizmusnak olyan sajátosságai, amelyeknek nyomai a magyar jogtudományban is fellelhetők. E — talán nem tudatosított — veszély ellen csak úgy védekezhetünk eredményesen, ha felismerjük és leleplezzük megnyilvánulásait, ennek viszont előfeltétele a relativista jogfilozófia tanításainak megismerése és tudományos értékelése. Ha ehhez tanulmányunk csak valamennyire is hozzájárul, nem végeztünk eredménytelen munkát.

Зольтан Петери

Релятивистская философия права является одной из самых значительных влиятельных буржуазных философских систем права. У нас она мало известна, но некоторые влияния ее действуют и тут. Теоретическое равнодушие, воздержание от определенного мнения и научная нейтральность являются такими особенностями релятивизма, следы которых находятя и в венгерской юридической науке. Против них мы только тогда можем успешно защищаться, если вовремя познаем и разоблачаем их проявления, предпосылкой чего является ознакомление с учением релятивистской философии права и его научна оценка.

В статье разбирается релятивистская философия права в свете произведений Густава Радбруха. Радбрух был первым, кто на основе методического дуализма и методологического релятивизма, характера неокантианства, построил органическую систему философии права, которая через многочисленных последователей распространилас во всем мире.

Та тесная связь, которая наблюдается между теорией права Радбруха и ее исходным пунктом, неокантианской теорией, делает необходимым заниматься с последней.

Философия права Радбруха построена на двух основных методологических положениях: методологическом дуализме и релятивизме. Из положения методологического дуализма, что суждения ценности нельзя вывести из действительности индуктивным путем, а только из других, похожих суждений с помощью дедуктивного умозаключения, неокантианская философия права для юридической науки делает такой вывод, что фактическое право и правильное право, правовые факты и правовые ценности следует строго разграничить друг от друга. Это умозаключение — в немного измененной форме — можно найти и в теории Радбруха, поскольку он рассматривает право не как чистую действительность, а как действительность, имеющую связь с ценностью, значит с явлениями культуры, итак действительность юридическая действительность и юридическая ценность рассматриваются совершенно отклоняющимися друг от друга методами, и в конце концов у него создается методологический триализм.

В мире права естественно возникает желание найти правильную юридическую регламентацию не по линии беспроизводительной спекуляции, а с учетом требований юридической действительности. С этим намерением выступает и то направление, которое хочет доказать юридическую регламентацию условиями, находящимися якобы в действительности, т. е. через «природу вещей». Эта мысль в философии права Радбруха играет большую роль.

В той работе, где Радбрух впервые занимался проблемами «природы вещей», он характеризовал это, как всегдашнее явление общественной жизни, которое дает материал для создания правовых норм. «Природа вещей», как создание права и применение права, означает усвоение и обдумывание идейного содержания условий, общественной действительности.

Эту мысль Радбрух подробно рассматривает в своей «Философии права». «Природа вещей» тут появляется в качестве условий материала права, к которому нужно более или менее приспособляться при осуществлении юридических принципов.

Злодеяния гитлеровского «правосудия» вынудили Радбруха изменить свою точку зрения. Этот поворот в его мышлении произошел в сторону признания естественного права.

Со своей новой теорией Радбрух дошел до порога ликвидации методологического дуализма. Определение, по которому суть явлений действительности мы можем охватить строго научным методом, означает тот мост, который связывает мир *Sein* и *Sollen*. Характер естественного права, его взглядов состоит в том, что юридические выводы, сделанные из «природы вещей», только тогда можно признать действительным правом, если к этому фактическое право дает возможность, и если мы этот путь вообще рассматриваем одним из методов возникновения права, в результате чего мы со существованием фактического права признаем существование другого действительного права.

Другой основной идеей философии права Радбруха является релятивизм. Широкое распространение идей релятивизма в XX веке находится в тесной связи с обострением противоречий капитализма в эпоху капитализма.

Релятивизм не отвечает на краеугольные вопросы человеческого бытия. Особым подчеркиванием относительности всякого познания и оценки он уже заранее отказывается от решения основных философских и общественных проблем.

Название релятивизма в философии права Радбруха означает, что правильность некоторых суждений ценностей устанавливается только в отношении к определенному верхнему суждению ценностей, только в рамках определенного мировоззрения и ценностей, а не просто правильность этих суждений или мировоззрений самих по себе. Релятивистская философия права предоставляет отдельным лицам решение относительно противоположных друг к другу окончательных условий, или между юридическими понятиями, выведенными из последних.

Свою собственную задачу философия определяет только в том, чтобы подробно показать все возможные точки зрения, значит она хочет быть не системой философии права, а систематизированным выяснением возможных систем.

После этого статья освещает несколько конкретных юридических проблем методологической основы для их решения и применения.

GUSTAV RADBRUCH ET CERTAINS PROBLÈMES DE LA PHILOSOPHIE RELATIVISTE DU DROIT

Zoltán Péteri

La philosophie relativiste du droit est un des systèmes du plus grand effet de la théorie bourgeoise du droit. Dans notre pays, elle est relativement peu connue, mais ses effets se font sentir chez nous aussi. L'indifférence doctrinale, l'abstention d'une prise de position et la neutralité scientifique sont, en effet, des caractéristiques du relativisme dont les traces peuvent être aussi retrouvées dans la jurisprudence hongroise. Pour lutter avec succès contre ces phénomènes, il faut pouvoir reconnaître et démasquer à temps leurs manifestations, ce qui ne saurait se faire sans la connaissance et l'évaluation scientifique de la doctrine de la philosophie relativiste du droit.

L'auteur expose la philosophie relativiste de droit à travers l'oeuvre de Gustav Radbruch. Radbruch était le premier à édifier un système synthétique de philosophie du droit sur les phases méthodologiques de la dualité des méthodes d'origine néo-kantienne et du relativisme. Par l'intermédiaire de ses nombreux disciples, ce système s'est universellement répandu :

Le rapport étroit existant entre la théorie du droit de Radbruch et son point de départ, la philosophie néo-kantienne, rend nécessaire de s'occuper plus amplement de cette dernière.

La philosophie du droit de Radbruch est basée sur deux idées méthodologiques fondamentales l'une est la dualité des méthodes, l'autre le relativisme. En partant de la thèse de la dualité des méthodes, selon laquelle les jugements de valeur ne sauraient être déduits par induction de la réalité, mais seulement par déduction à partir d'autres jugements semblables, la philosophie néo-kantienne tire cette conclusion, que le droit positif et le droit juste, les faits et les valeurs juridiques doivent être rigoureusement séparés les uns des autres. Cette conclusion finale se retrouve également — sous une forme quelque peu modifiée — dans la théorie de Radbruch, qui considère le droit non comme une pure réalité, mais comme une réalité en connexité avec des valeurs, donc comme un phénomène culturel. Ainsi, du fait de son exigence d'étudier la réalité, la réalité juridique et la valeur juridique, à l'aide de méthodes différentes, on peut constater chez Radbruch un dualisme des méthodes.

Dans la sphère du droit, l'exigence de rechercher la réglementation juridique correcte non par une spéculation stérile, mais en tenant compte des exigences de la réalité juridique, se présente d'une manière impérative. La même exigence est posée aussi par l'école qui veut déduire la réglementation juridique de certains éléments prétendument intrinsèques de la vérité, qu'elle appelle «la nature des choses». Cette pensée joue un rôle très important dans la philosophie de Radbruch.

Dans sa première étude traitant du problème de la «nature des choses», Radbruch caractérisa celle-ci comme un élément donné de la vie sociale, qui fournit la matière à la création des règles de droit. La législation ou l'application du droit selon «la nature des choses» signifie donc de s'approprier et de penser jusqu'au bout le contenu idéal des données de la réalité sociale.

Cette idée est amplement développée par Radbruch dans sa «Rechtsphilosophie» (Philosophie du droit). Ici, la «nature des choses» se présente comme un élément donné de la matière du droit, auquel l'idée du droit doit s'adapter plus ou moins, au cours de sa concrétisation.

Les méfaits de la «justice» hitlérienne amenèrent Radbruch à la modification de sa pensée. Cette modification s'évalua dans la direction de la reconnaissance du droit naturel.

Par son nouveau raisonnement, Radbruch arriva jusqu'au seuil de la liquidation de la dualité des méthodes. Sa constatation, suivant laquelle le sens des phénomènes du réel pouvait être saisi par des méthodes strictement scientifiques, est un pont jeté entre les deux mondes du «Sein» et du «Sollen». Son raisonnement relève du droit naturel, car si, au-delà de la reconnaissance des conséquences juridiques tirées de «la nature des choses» comme un droit valable au cas où la possibilité en est assurée par le droit positif, on considère cette voie en général comme une des modalités de la formation du droit, on aboutit alors à la reconnaissance d'un autre droit valable à côté du système de droit positif.

L'autre idée fondamentale de la philosophie du droit de Radbruch est le relativisme. La propagation de l'idée de relativisme au XXe siècle est en connexité avec le fait, qu'à l'époque de l'impérialisme, les contradictions intrinsèques du capitalisme sont devenues plus aiguës.

Le relativisme n'a pas l'ambition de répondre aux dernières questions de l'existence humaine. En soulignant la relativité de toutes les connaissances et évaluations, elle renonce à priori à la prétention de résoudre les problèmes fondamentaux de la philosophie et de la société.

Le «relativisme» signifie, dans la philosophie de Radbruch que l'exactitude des jugements de valeur ne peut pas être constatée en soi, mais seulement par rapport à un jugement de valeur suprême, dans une perspective déterminée des valeurs et de l'univers. La philosophie relativiste du droit remet à l'individu la décision au sujet des dernières conditions opposées, c'est à dire des conceptions juridiques qu'on en peut déduire. Elle limite sa tâche propre à la présentation détaillée des prises de position possibles ; elle ne veut donc pas donner une doctrine de philosophie du droit, mais seulement une explication méthodique de son système possible.

L'étude passe ensuite à l'application de ces principes méthodologiques fondamentaux à certains problèmes juridiques concrets.